

id. Frivaldszky János

KÖZÉP-EURÓPA SZÜLETÉSE

A SZLÁVOKTÓL A JÁSZOKIG

Az Uráltól az Atlanti-óceánig mért Európa pontos mértani középpontját egy terjedelmes, csaknem pontosan kör alakú geológiai képződmény foglalja el: a Kárpát-medence. A kontinensen megjelent első emberek számára eleinte nem okozott különösebb nehézséget a közlekedésben és életvitelben: nem volt rosszabb, mint Európa bármely vidéke.

Ám a mezolitikumtól kezdve a legkülönbélebb kultúrák osztoztak rajta, több kultúrának volt határvidéke. A Közép-Duna-medence a „népek országútja” volt, „ahol a kőkortól kezdve nem találkozunk zavartalanul érvényesülő evolúcióval”.¹ A rómaiaknak is csak a Dunántúl és a sóval-arannyal gazdag Erdély meghódítására futotta, miközben Gallia után még a roppant távolinak tűnő Brit-szigetet is csaknem teljesen elfoglalták. A hunoknak és avaroknak az eurázsiai sztyeppe folytatását jelentő Alföld, és a hozzá csatlakozó dombos Dunántúl volt értékes, ám a sztyeppe végpontja egyben történetük végpontját is jelentette.

Charles R. Bowlus elemzése szerint a 6. század végéig kelet és nyugat harcolt Közép-Európáért. A 8. században Nagy Károly tört be ide, erre reagált Bizánc. Ám mindössze a Dráva–Száva-köz volt a versengés „gyűjtőpontja.”² Közép-Európa végig Köztes-Európa volt és maradt, egészen addig, amíg a magyarok ott meg nem jelentek. A magyar honfoglalást megelőzően a Kárpát-medence olyan birodalmak peremvidéke volt, amelyek központjai a medence területén kívül helyezkedtek el. Az Európa közepét alkotó Kárpát-medence közepe nem volt hatalmi központ, miközben minden irányban nagyszámú, kiterjedt szláv népesség vette körül. Emiatt külön magyarázatra szorul még az is, hogy Kelet-Európa szláv tengerében később hogyan maradhatott fent egyáltalán a Kárpát-medence közepén máig ez az ugor nyelvű nép. E kérdések azonban szorosan összefüggnek.

A szlávok

A szlávok őshazáját a Pripjaty mocsár környékére, azaz a mai Nyugat-Ukrajna, Belorusszia és Kelet-Lengyelország határvidékére teszik. A szlávok önelnevezése: slovene. Jelentése: „mocsarak között lakó”. A slow- gyök mocsarat jelent, az -en pedig eredetjelző. Ez meg is felel az ősi mocsaras települési területüknek.³ A szlávok egyébként nemcsak őshazájukban éltek erdős, mocsaras vidéken a legszívesebben, hanem másutt is ilyen halban, vadban gazdag helyeket kerestek, ahová csak eljutottak.⁴

1 Makkay 1998: 8.

2 Bowlus 2005: 218.

3 Banai–Lukács 2011: 204.

4 Györffy 1984: 636.; Téves etimológia mind az „(érthetően) beszélő” – szemben a „néma” nemeccel; mind pedig a „dicső”, amely a 18–19. századi nemzeti mozgalmak romantikus szemléletének eredménye. Ugyancsak téves Pritsak ukrán történész véleménye, hogy a szlávokat az avarok nevezték el saqlaw = ör, őrség néven, lévén, hogy ők látták el az avar peremvidékek védelmét. (Pritsak 1983: 353. Idézi Banai–Lukács 2011: 204.)

Már a görög–római irodalmi források is említik a szlávokat, de venédeknek nevezik őket. A szlávok ezt az elnevezésüket egy ismeretlen eredetű, Kr. e. 2000 körüli Közép-Ázsiából⁵ Kis-Ázsián át Európába jött, majd ott szétszóródott néptől örökölték,⁶ amelynek neve Európában helynévként olyan helyeken is megtalálható, ahol szlávok sohasem éltek.⁷

Tacitus azt írja a venedusoknak nevezett szlávokról, hogy a – Kárpátok keleti lábánál élő, de közelebről nem ismert – bastarnák, valamint a fennusok közt találhatók. Szerinte mindhárom nép életmódja teljesen megegyezik a germánokéval, még abban is, hogy nem ismerik a lovat, sem igavonóként, sem hátasként. A venedusok pajzsot hordanak, az erdőkben és a hegyekben portyáznak.⁸ Az idősebb Plinius a veneták lakhelyét Kelet-Európának már az ő korában is Vistulának nevezett folyótól keletre jelöli meg.⁹ A 2. századi Ptolemaiosz alexandriai geográfus a szlávokat még mindig venedeknek nevezi. Azt mondja róluk, hogy a Vened-öbölnél (a mai Gdasknál) találhatók, ahol a Vistula a Szarmata-tengerbe (a Balti-tengerbe) ömlik, a gótok, finnek közelében.¹⁰ A 6. századi osztrogót püspök, Iordanes a venethi népnek már két fő csoportját különbözteti meg: sclaveni és antes nevűeket. Azt írja, hogy a Daciát korona formában megerősítő meredek Alpesek bal oldalán, észak felé, a Vistula folyó forrásától elterülő végtelen térségeken a venethae népes törzse telepedett le. Elnevezéseik jöllehet váltakoznak a különféle családok és lakóhelyek szerint, elsősorban mégis sclavenusoknak és antesnek hívják őket.¹¹ A szklavenek törzsei vagy valamely ősapának, vagy annak a helynek a nevét viselik, ahol laknak, az antes törzsek elnevezései ezzel szemben más eredetűek. A szlávok (venétek) területének nyugati határa tehát időszámításunk kezdetétől a 6. századig a Visztula volt.¹²

A 6–7. századi bizánci történetíróknál – Prokopiosznál és Theophülaktosz Szimokattésznál – venétekről többé már nem, csupán a *sklabenoi* és *antoi* nevű népekről olvashatunk. Ellenben a német Fredegár-krónika a szláv Samo alattvalóit még mindig winidinek nevezi. Sőt, a szorbokat jelenleg is wendnek hívják, a stájerországi és karintiai szlávokat vindeknek, a burgenlandi igen erős tájszólást beszélő szlovénokat pedig vendeknek. A balti finn népek viszont az oroszokat nevezik a venedből származó néven: a finn *venaja*, az észti *vene* és a karél *veneä* jelentése egyaránt: orosz.¹³

Az eredetileg csak Pripjaty vidéken élő ősszláv népesség különböző csoportjai az 5. századra elérték a tőlük nyugatra lévő germánokat, keleten pedig a finnugorokat. Iordanes leírása szerint a sclavenoi erdőkben és mocsarakban élnek, s bár sokan vannak, harcászatiilag kis értékűek.

5 http://www.ilgiornaledivivenza.it/stories/Cultura/588760_e_il_paleomito_dei_veneti_rinascere_in_turkmenistan
Megjelent: 2013.11.13

6 Homérosznál Enetai tartomány Kis-Ázsiában, Herodotosznál enetosz nép Illiriában és a mai Veneto tartomány helyén. Ez utóbbi helyen ez a nép egykor valóban élhetett. Kézai pedig, amikor a Csodaszarvas-legendát, a hun, magyar, bolgár, alán népek eredetmítoszáat közli, ősanaként ki mást ad meg, mint *Enéth*-et. (*Kézai* 4. MEH: 183.)

7 Bojtár 1999: A Brit-szigeteken (Gwyned), Jütlandon (Vendsyssel). A mai Bretagne ókori központja volt Venetia, a mai Vannes, ahol a Kr. e. 5. században egy kelta törzs élt, akiket később Julius Caesar győzött le. A Bodeni-tónak az 1. századi római szerzőnél, Pomponius Melánál a neve: Venetus lacus. Mind a porosz, mind a litván tengerparton számos, venet-, vint-, wend tövet tartalmazó helynév található, sőt, a lettországi Césis városának német neve is Wenden. A német kereszteslovagok krónikása, Heinricus a 13. század elején Riga környékéről szintén azt írja, hogy ott élnek „A Wendek, akiket a Kursföldön lévő Winda folyótól üztek el”.

8 Tacitus: *Germania*, 46.; KTCh 17;

9 Plinius: *Naturalis Historia* IV. 27.97.; KTCh 17.;

10 Klaudiosz Ptolemaiosz: *Geographia* III. 5. 19.; KTCh 17;

11 Iordanes: V. 34. és XXIII.119.; Kiss M. 2004.

12 Kniezsa 1942: 18.

13 Bojtár 1999.

Az antesek ellenben a Fekete-tenger északi partján, a Danastertől a Danaperig, s az előbbieknél vitézbbek.¹⁴ Ami az antokat illeti, Magocsi szerint, alán behatású szlávok lehettek.¹⁵ Schütz is úgy gondolja, hogy az iráni alán antes nép meghódíthatta többségi szláv etnikumot, majd vele együtt élve elszlávosodott.¹⁶ Sőt, Kiss Magdolna szerint az antok eredetileg nem is voltak szlávok, hanem alánok, csak Iordanes korára szlávosodtak el. Erre abból következtet, hogy 375 körül még nem *antes*, hanem *anti* a nevük.¹⁷ Banai Miklós és Lukács Béla Közép-Európa egységének garanciáját az ott élő szlávok és magyarok közös iráni kulturális gyökereiben látja.¹⁸ Az antoknak Iordanes említette „nagyobb vitézségük” oka viszont aligha más, mint az, hogy az iráni kultúra révén rendelkeztek lovakkal, és ismerték a lovas-nomád harcmódot. A többi szlávok ugyanis változatlanul gyalog harcoltak, kis pajzzsal, gerellyel voltak felszerelve, nem volt mellvértjük sem.¹⁹ Harcmódoruk elütött a germánokétól, akik emiatt alattomosággal vádolták őket. Nem fejlődtek nyílt csatasorokba, hanem kihasználva a terepet kis csoportokban harcoltak. A Balkánon is mesterien csalták törbe visszavonulással az ellenséget.²⁰ Ott is erdőkből, folyók közt, ingoványokban éltek, a lesvetést gyakran alkalmazták.²¹ Gazdaságuk átmeneti fokon állott a gyűjtögetés, állattenyésztés és földművelés között. A prém több törzsnél a pénz szerepét töltötte be. Ismerték a földművelést, de földjeik szétszórta területek el, eke helyett kapát használtak és sarlóval arattak.²² A történelemben való megjelenésükkor nem volt egységes politikai szervezetük. Társadalmi berendezkedésük nagyrészt vérségi kapcsolatokon nyugodott, legmagasabb egységük sem haladta meg a törzsi köteléket.²³ A korabeli feljegyzések ezt úgy fogalmazták meg, hogy szklavinokon és az antokon nem egyetlen ember uralkodik, hanem régtől fogva népuralomban élnek, mindent közösen intéznek.²⁴ A magyar honfoglalás idején élt szláv népekről a következő áttekintés adható:

Északi szlávok (szklavinok)

A lengyelekről csak akkor szerzünk tudomást, amikor a szláv őshazán túlterjeszkedve a Visztulától nyugatra is megjelentek. A legjelentősebb törzs közülük a mai Nagy-Lengyelországban, Kujáviában élt. A *kijevi és novgorodi ruszok*, azaz az ukránok és oroszok őstörténetét egy Nyesztor nevű szerzetes által 1113-ban összeállított Óskronikából ismerhetjük meg, amelynek eseményei a 9. sz. második felétől indulnak. Elmondja, hogy a kijevi állam két nagyobb törzsi területből állt össze. Az egyik a Dnyepertől északra és kelet felé elterülő erdős vidéken élő nomád jellegű drevljánok, radimicsok és a vjaticok földje. A másik pedig a Kijev város környékén és a Dnyeper-folyó völgyében lakó poljánok, általa „okosoknak” mondott törzsei. Kijev várost a Dnyeper partján a poljánok alapították: „Volt 3 fivér, Kij, Scsek és Khoriv, azok csinálták e

14 Banai–Lukács 2011: 39. Iordanes: V. 35.; Kiss M. 2004, KTCh 18;

15 Magocsi 2010: 42.

16 Schütz 2002: 96–97.

17 Kiss M. 2004: 152. old. jegyzet.

18 Banai–Lukács 2011.

19 Kaiszereiai Prokopiosz: Bellum Gothicum III. 14.; KTCh 23.

20 Kaiszereiai Prokopiosz: Bellum Gothicum III. 38.; KTCh 18–19.

21 Pszeudo–Maurikiosz: Szstrategion. XI. 5.; KTCh 25.

22 Fügedi 1942: 51–52.

23 Fügedi 1942: 51–52.

24 Kaiszereiai Prokopiosz: Bellum Gothicum III. 14.; KTCh 23.

váracskát és elvesztek, mi pedig ülünk és adót fizetünk atyafiaiknak, a kazároknak.”²⁵ Az alapító három testvér neve nem szláv, hanem iráni, akik Nyesztor ezen adata szerint a kazárok közé tartoztak.²⁶ A poljánok, „akiket mostanság ruszoknak neveznek” megszervezik Kijev központtal a Dnyeper középső folyása menti törzsszövetségüket. A kazárok a poljánoktól, a szeverjánoktól, a vjaticsoktól hermelinprém adót szedtek.²⁷ A szlávok emiatt a kazárok ellen a 9. században behívták a svéd varjágokat.²⁸ Az Ilmeny-tó körül meglepedett szláv törzsek kereskedői is varég védelmet kértek.²⁹ A varég Rurik és testvérei a 9. század utolsó tizedeiben így alkották meg a novgorodi s a kijevi államot, melynek fellendítése a Rurik családjából való Oleg nevéhez fűződik. A varjágok ezt követően menyétadókat szedtek a szláv novgorodiaktól és krivicsektől, valamint a finnugor mescerektől. 862-ben Oleg már az egész orosz földre adót vetett ki, 884-ben pedig a szeverjánokat is elhódítja a kazároktól.³⁰ Később a varjágok vezette ruszok a többi szomszéd finnugor népet is meghódították, s prémfizetésre kényszerítették. Ennek az árunak nagy kereslete volt délen, ahová a Volga-menti, normannok-felügyelte kereskedőutakon szállították. A szláv népnév pedig sok nyugati nyelvben úgy lett „szolga” jelentésűvé, hogy a keleti szláv területeken ejtett rabszolgákat a normannok és besenyők nagy számban értékesítették a bizánci rabszolgapiacokon.³¹ A kijevi átadások alapján úgy tűnik, hogy Kijev felvirágztatásában a normannok mellett szerep jutott a Fekete-tenger északi partvidékein tanyázó lovas nomád népeknek is, köztük a magyaroknak. Kijevben magyar fejedelmi sírt és több magyar lovas-sírt is találtak. Lukinich úgy véli, hogy „az ő tényleges közreműködésükkel történtek Oleg hódító hadjáratai is, amelyek az orosz síkságon élő szláv törzsek egyesítésére vezettek. Azt is valószínűnek lehet tartanunk, hogy a magyarok és Oleg családja közt ekkor létesült szorosabb kapcsolat emléke hatott akkor, amikor a 11. század elején Endre magyar herceg, a későbbi I. Endre magyar király feleségül vette az akkori nagyfejedelem leányát”.³² Hölbling megállapítása szerint pedig az Óskrónikának magyar honfoglalásra vonatkozó szövege magyar forrásoktól függ. Amikor ugyanis Álmos herceg 1104-ben feleségül veszi I. Szvjatopluk kijevi herceg lányát, Predszlavát, ugyanakkor keletkezett Anonymus Gestája is,³³ vagy legalábbis annak összövege.

Szklavinok a Balkánon

A szláv népek jelenleg bár hatalmas területen élnek, nyelvük olyan kevésbé eltérő egymástól, hogy feltétlenül 476 után kellett széttelepülniük azokra a területekre, ahol többé-kevésbé ma is élnek.³⁴ A széttelepülés okát az avarok előnyomulásában kell keresnünk. A lovas nomád mozgalmak áradatként zúdultak végig a sztyeppén. Egyik nép a másikat sodorta előre. A szlávok délen is, nyugaton is, mindig közvetlenül az avarok megjelenése előtt bukkantak fel. A szlávok előhadát alkották az avaroknak, amellelt élmezőnyük is őket.

25 PVL: *Hodinka 1916*: 37.

26 Banai–Lukács 2011: 38.

27 PVL: *Hodinka 1916*: 37.

28 PVL: *Hodinka 1916*: 27.

29 Boba 2005: 27.

30 PVL: *Hodinka 1916*: 37.

31 Róna–Tas 1997: 294.

32 Lukinich 1942: 66.

33 Hölbling 2010: I. 36–41.

34 Banai–Lukács 2011: 203.

Az avarok Kr. u. az 5. század közepén jelentek meg Európában. A 6. század elején már a mai Dél-Oroszországban voltak. Elűztek lakóhelyeikről több népet, majd tovább nyugatra haladva megszállták a Dnyeper és Dnyeszter között lakó antok földjét. Az első biztos adat a szlávok megjelenésére vonatkozólag 527-ből, Prokopiosztól származik. Ebben az évben az avarok („*hunok*”), szklavinok és az antok az Al-Dunánál betörték a Kelet-Római Birodalom területére. Szklavinok és antok betörései más népek kíséretében bizánci területre ezt követően szinte évente előfordultak.³⁵ A bizánciaknak a harcokban voltak szklavin,³⁶ máskor ant segédcapatai is.³⁷

A szklavin hadakat 539-ben a gepidák segítették át a Dunán a Balkán felé.³⁸ 550-ben szintén gepida támogatással elárasztják a Balkán nagy részét.³⁹ 550–551 fordulóján ott is telelnek, utána visszatérnek „Szklaviniába”, azaz a Duna bal-partjára.⁴⁰ 551-ben a gepidákat azonban megverik a bizánciak által küldött longobárdok. A gepidák erre feladják a Dunától délre fekvő területeiket. Így Bizáncnak sikerül mintegy három évtizedre lezárni a szklavinok és a lovas nomádok elől a dunai védvonalat.⁴¹ Ehhez segítséget nyújtottak az avarok is, akik a Kaukázus északi területeiről 558-ban adtak először hírt magukról: Baján kagán követeket küldött Bizáncba, letelepedést kérve a türkök által fenyegetett népe számára. Iustinianus császár ehelyett azonban hatalmas összegű rendszeres évjáradékot ígért nekik, ha megvédik a birodalom északi határát. A század hatvanas éveiben ezért az avarok más irányba indultak: a Kárpátoktól északra kerestek számukra alkalmas területeket, majd ilyeneket nem találva végül elfoglalták a Kárpát-medencét. Epheszosi János 585-ben azt írja, hogy a szklavinok végigdúlták Hellászt, Thesszália és Trákia városait, gond és félelem nélkül laktak a római provinciákban. A támadók nagy gazdagságban éltek, volt aranyuk, ezüstjük, méneseik, igen sok a fegyverük. A kortársak szerint jobban megtanulták a harcot, mint a rómaiak, pedig csak együgyű emberek. Alig mernek az erdőkön kívül mutatkozni, nem is tudják, mi a fegyver, kivéve a dorongot.⁴² A szövegben lévő ellentmondás megoldása az, hogy a ménesek, valamint a gazdag fegyverzet birtokosai az avarok, míg a félénk emberek, akik egyetlen fegyvere a dorong, a háborúba csak belesodródott szklavinok voltak. A 6. sz. utolsó harmadában egyre nagyobb szklavin tömegek jelentek meg a Balkánon.⁴³ Az avarok oldalán többször végigdúlták az egész Balkánt: Tráciát, Macedóniát, Hellászt, sőt Thesszáliát is. Ezek a harcok azonban nem okatlan pusztítások, hanem már tervszerű hódítások voltak. Ezt bizonyítja, hogy a szklavinok az avarok fennhatósága alatt ezeken a területeken le is telepedtek.⁴⁴ 598–601 között a bizánci ellentámadások csak lassítani tudták a beözönlést. E betelepülők zömében szklavenik voltak, akik korábban a Dunától északra éltek.⁴⁵ Az avarok lovas nomád életmódjának ez a hegyes vidék nem felelt meg, annál inkább a szklaveniknek. Utódaik Kelet-Balkánon a *bolgárok és macedónok*.

35 Kniezsa 1942: 24.; Kaiszereiai Prokopiosz: *Bellum Gothicum* III. 29.; KTCh 18.

36 Kaiszereiai Prokopiosz: *Bellum Gothicum* II. 26.; KTCh 24.

37 Kaiszereiai Prokopiosz: *Bellum Gothicum* II. 22.; KTCh 24.

38 Bóna 1984: 296.

39 Bóna 1984: 317–319.

40 Sokcsevits 2011: 44–45., Kaiszereiai Prokopiosz: *Bellum Gothicum* III. 40.; KTCh 18–19.

41 Bóna 1984: 296.

42 Kniezsa 1942: 25–26.; Ioannesz Ephesziosz; KTCh 21.

43 Bóna 1984: 317–319.

44 Kniezsa 1942: 25–26.

45 Schütz 2002: 90.

Mint Iordanes írja, 602-ben az avarok sclaven segédszerepekkel győztek az antes és a bizánciak ellen.⁴⁶ Ettől kezdve többé nincs szó antokról. Mi történhetett velük? A jelenkori szerzők véleménye az, hogy egyszerűen őket is csak szlávoknak (*sclaveni*) kezdték el nevezni. Ez azonban kevésbé valószínű, hiszen két különböző karakterű kultúráról van szó, sőt, mint előbb láttuk, egymással harcban is álltak. Inkább arról van szó, hogy amint a szklávokat elkezdtek törzsi neveik szerint nevezni, most ez történik az antokkal is, akik a szklavin segédszerepek kíséretében érkező avarok elől menekülve elárasztották Közép-Európát.

A 7. század folyamán az avarok uralma meggyengült. A volgai bolgárok 681-ben elfoglalták az avaroktól Kelet-Balkánt, majd később elszlávosodtak.⁴⁷

Antok a Bugtól az Elba torkolatig (északi antok)

Az avarokat, akiket Iustinianus nem fogadott be, a türkök változatlanul támadták. Főnökük, Baján kagán délre nem mehetett, nyugaton a gepidák által lezárt, egyébként is barátságtalan Kárpátok meredeztek, ezért nem maradt más lehetőség, mint hogy a Kárpátok északkeleti íve mentén induljon el, követve az előlük errefelé menekülő antokat. Baján két hadjáratot is indított északra, előbb 563-ban, majd 566-ban, ám az Elbánál frank seregekbe ütközött, amellet a táj sem bizonyult lovas nomád nép számára alkalmasnak. Ez utóbbi alkalommal békekötésre kényszerülve a frankoktól kellett élelmet kérnie, mert már éhezni kezdtek.⁴⁸ Ekkor azonban Baján ajánlatot kapott a germán longobárdoktól, akik északról érkeve néhány évtizeddel azelőtt elfoglalták a Dunántúlt, most pedig súlyos harcot folytattak az Erdélyben élő, szintén germán gepidákkal. Az 567 elején létrejött szerződés értelmében az avar seregek megsegítik a longobárdokat a gepidák ellenében, cserében viszont betelepülhetnek a legyőzött ellenfél országába. A gepidák azonban olyan súlyos vereséget szenvedtek, hogy az avarok erejét látva még a szövetséges longobárdok is menekülésre vették a dolgot, és 568 tavaszán kiköltöztek Észak-Itáliába. Így jött létre a két germán királyság helyén a Kárpát-medencei avar kaganátus.⁴⁹

Az antok – mint a többi kelet-európai népek – békeidőben néhány száz km átmérőjű területeken éltek. A 6. század végén az avarok nyomására a Kárpátoknál ugyanilyen szélességben torlódtak össze, ám sokkal kisebb mélységben. Ebből a természetellenes helyzetből, hogy a Kárpátok északkeleti lejtőjénél feltorlódtak, úgy tudtak csak kimenekülni, hogy elindultak a Kárpátok mentén, amíg a Balti-tenger meg nem állította őket. A Kárpátok alja lakatlan volt, nem lévén kedvező élőhely az őslakos szlovienek számára, az Odera–Elba közét pedig éppen a 6. század elején ürítették ki a délre költöző germánok: a markomannok a mai Csehországból Bajorországba, a longobárdok a mai Észak-Németországból a Kárpát-medencébe költöztek. Korábban úgy gondolták, hogy e területet keletről nyugatra vándorló szlovienek népesítették be,⁵⁰ ám mostanra kiderült, hogy a germánok keleti szomszédságában élő szlávok ekkor még eléggé ritka lakosságot alkottak, így a germánok távozásakor nem volt szükségük e megürült helyekre.⁵¹ A 6. században így nem szlovien, hanem ant törzsek érik el az Oderát. Mindezt úgy,

46 Banai-Lukács 2011: 43.

47 Banai-Lukács 2011: 44.

48 Szádeczky-Kardoss 1979: 102

49 Kürti, 2004.

50 Fügedi 1942: 51.

51 Font 1998: 10.

hogy régészeti leleteik sehol nem kapcsolódnak a longobárdokhoz, de a gepidákéhoz sem,⁵² tehát velük nem találkoztak. Az észak-németországi szlávok⁵³ az avaroktól hihetőleg függetlenek voltak. A következő századokban harcban álltak a tőlük nyugatra lévő németséggel, de a tőlük keletebbre lévő szláv (szlovien) népekkel is.

Az antok legészakibb csoportját az *obotritok* (abotritok, bodricok) alkották a mai nyugati Mecklenburgban. A délre vonult germánok által kiürített területet hosszú ideig békében lakták, amíg csak a Frank Birodalom el nem kezdett kelet felé terjeszkedni. 778-ban Nagy Károly hadat indít a szászok, és a tőlük keletre élő obotritok ellen, amelyet nyolc évre szóló békekötés zárt le a szász-földi Lippspringben.⁵⁴ A 9. század elején az obotritok a szászokkal állottak szemben, miközben őket keletről még náluk is harciasabb más szlávok támadták.⁵⁵ Az obotritok nehezen hódoltak meg, s az egyházi tized miatt hosszú ideig nem akartak megkeresztelkedni,⁵⁶ és csak 1160-ban szűnt meg teljesen függetlenségük, amikor Oroszlán Henrik az utolsó vezérüket is megölte.⁵⁷ Ezt követően beolvadtak a németségbe. A redarius obotritok földjén volt egy Riedegast (Redigast) nevű város. Három kapuja közül kettő a közlekedésre, egy pedig egy bálványszentélyre nyílt.⁵⁸ Későbbi, 1075 körüli forrás szerint Redigast az itt tisztelt bálványnak volt a neve.⁵⁹

Tőlük délre éltek – s élnek ma is – a *szorbok*. A frank birodalom gyengesége s a germán törzsek belharcai folytán a 8. század végére erőteljesen kiterjesztették nyugat felé a területüket. Túljutottak Bajorország és Hessen határain, megszállták Bamberg környékét, élcsoportjaik elérték a Göttingen melletti Eichsfeldet, egyes töredékeik pedig egészen Würzburg vidékéig és a Weserig nyomultak előre.⁶⁰ Nagy Károly alatt azonban (806-ban) mint határőrgrófság a Frank Birodalom részévé váltak.

A mai Csehország területén korábban kelta boiusok (boi, boii, bój) éltek, területükre a 6. század után szorbok érkeztek, feltehetően a Szudétákat áttörő Elba völgyén keresztül. Így jött létre a szláv boiki nép. A *csehek* országa így lett latinul Boihaemum, azaz Bohémia. Ezt a Bíborbanszületett Konsztantinosztól tudjuk, aki azt írja, hogy a Boiki-földön „kereszteletlen szerbek” élnek.⁶¹ A csehek a 9. században a morvák uralma alá kerültek. 894-ben megkeresztelik Bořivoj cseh fejedelmet,⁶² aki megalapítja a Cseh Fejedelemséget és a Přemysl-dinasztiát. Fia, Vratislav, unokája Szent Vencel.⁶³ A 10. század során a Prága környéki cseh törzsek lassan meghódították a környező törzsek területeit is, 955-re Morvaországot is megszerezték. Az első cseh fejedelem 1085-ben kapott a német-római császártól királyi koronát, de a királyi cím csak 1198-tól vált örökletessé.⁶⁴

Az Oderától nyugatra, a Szudéták lábáig terjedő területet a *fekete horvátok* foglalták el, a Kárpátok északi lábánál a *fehér horvátok* telepedtek le. A fekete és a fehér horvátok egy része

52 Bóna 1984: 317–319.

53 Kniezsa 1942: 26.

54 Bóna 1984: 338.

55 Fügedi 1942: 54–55.

56 Fügedi 1942: 54–55.

57 Marczali 1916: 520.

58 Thietmar Merseburgiensi Krónikája. VI. 23 (17); KTCh 39.

59 Adam Bremensis: Gesta Hammaburgiensi ecclesiae pontificum. II. 18. KTCh 38.

60 Fügedi 1942: 54–55.

61 DAI 32. fejezet, Moravcsik 2003: 153. ; MMFH: III. 391.

62 Cosmas Pragensis: Chronicon Boemorum Lib. 1. cap. 14.; MMFH I. 201.

63 Annales Pragensis 894. ; MMFH I. 176.;

64 Mladjov 2014a

a 9. században valószínűleg a Morva Fejedelemség befolyása alatt élt. Annak megdöntése, s a magyaroknak a Kárpát-medencébe való költözése után a magyarok szövetségeseivé váltak. A 10. század első felében saját fejedelemségüket szervezték Krakkó központtal, de 955 és 965 között a Kegyetlen Boleszláv vezetésével benyomuló csehek ezt felszámolták.⁶⁵ A fehér horvátok az őket 955-ben ért katasztrófa után (átkelve a hágókon) menedéket kértek a magyaroktól. Taksony telepíti le őket Abaújban.⁶⁶ A nagy-lengyelországi (szlovien), Gnénzóban uralkodó Piast-házi I. Mieszko lengyel fejedelem 990-ben foglalta el a fehér horvátok földjét.⁶⁷ A fehér és fekete horvátokat Csehországban 1004-ig, Lengyelországban később is említik. Ők lesznek Kis-Lengyelország népe,⁶⁸ a „Visztula menti” szlávok, a viszlyánok.⁶⁹ A Keleti-Kárpátok ruszinjainak alapnépessége is a fehér horvátok voltak, ahogy azt valamennyi ruszin történész állítja.⁷⁰ Vannak olyan források, amelyek szerint a fehér horvátok még a Bugtól keletre (is) éltek,⁷¹ amely az e folyóról elnevezett buzsánok, valamint *dulebek* területe volt, akik viszont az ukránokba olvadtak be.

Avarok és szlovienek a Kárpát-medencében

A korai *avar* kor, 568-tól gazdag régészeti leleteket hagyott hátra a Kárpát-medencében annak a következményeként, hogy a bizánciak hatalmas mennyiségű aranyat fizettek az avaroknak, hogy ne támadják őket. 626-ben azonban változás következik be. Az avar kaganátus a perzsákkal szövetségben körülzárja és ostrom alá veszi a bizánci birodalom fővárosát, ám végül sikertelenül távozik onnan. A kaganátus hatalma ezzel a külvilág felé összeomlik. A változás mögött több évtizedes belső gazdasági változások álltak. 670–680 táján az eurázsiai sztyeppen is hatalmas változások zajlottak le: létrejött a kazár kaganátus, a Magna Bulgaria felbomlásával létrejött a volgai és a dunai bolgár birodalom. Ekkortájt jelentős számú új népelem költözött be a Kárpát-medencébe is, a településterület is megnövekedett. A 7–8. század fordulójától és főleg a 8. században az avar régészeti hagyatékot egyértelműen a nagy, békés, feltehetően falusi lakosság által létrehozott s jellemzően kisszámú fegyvert tartalmazó temetők jellemzik. Ez volt az ún. griffes-indás kultúra.⁷² A késő avar nagyszentmiklósi kincs feliratai török–szláv nyelvkveredést, elszlávosodást mutatnak.⁷³ 791-től a frank sereg fél Európa népeivel indult az avarok ellen a Duna mentén, akiknek viszont a szászok voltak a szövetségeseik. 795-ben avar belháború tör ki, meghódolnak Nagy Károly előtt. 804-re a Dunától keletre lévő avarokat is legyőzik.⁷⁴ A meghódolt avarok a Dunántúl észak-keleti felén voltak, majd lassan a Fertő-tó vidékére húzódtak össze a 7. sz. végén érkezett onogurokról elnevezett *Wangariorum marcha*-t alkotva.⁷⁵ Az avar polgárháborúban legyőzötték az Alföldön a bolgárok mészárolták le,⁷⁶ a többiek kimenekültek a Kárpát-medencéből.⁷⁷

65 Györfly 1983: 88-90.

66 Banai-Lukács 2011: 130.

67 Györfly 1983: 88-90.

68 Banai-Lukács 2011: 44.

69 Györfly 1983: 88.

70 Magocsi 2006: 30.

71 Font et alia 1997: 11.

72 Kürti 2004

73 Bóna 1984: 345.

74 Bóna 1984: 339.; Györfly 1984: 586.

75 Bóna 1984: 350.

76 Bóna 1984: 343.

77 Hölbling 2010: I. 107-108

Amikor az avarok 568-ban megszállták a Kárpát-medencét, szlovienek alkották az elővédjüket. A jobb szárnyon lévőknek az az előnyük adódott, hogy a Dunától északra egerút kínálkozott a Nyitra és Morva folyók völgyébe. E helyek az avarok számára egy ideig érdektelenek voltak. Ide telepedtek le *morvák és nyitrai szlávok*. Hogy e folyók völgyei délről észak felé települtek be, azt elárulja a Nyitra völgye folytatását képező Rajeci völgy névadó településének neve (*kis mennyország*). Ez csak egy délről érkező nép névadásaként érthető meg, akik egy számukra barátságatlan hegy megmászása után, onnan leereszkedve találtak váratlanul egy vizenyős-mocsaras, halászatra és vadászatra igen alkalmas, az előzmények után „paradicsominak” minősülő helyre, ahol megtelepedhettek.⁷⁸ Az avarok 568–670 közt nem hatoltak a Dunától északra.⁷⁹ A morvák és nyitrai szlávok így viszonylagos nyugalmat élveztek, éltek korábbi életüket. Ezt követően terjesztették ki csak rájuk is uralmukat az avarok. Mindazonáltal még 670–800 között sem maradt fenn semmi épített emlék Nyitra-völgyben.⁸⁰

A morváknak, azaz Morva folyó szlovienjeinek története az avarok bukásával kezdődik. A szlávok fejedelmei feltehetőleg részben avar származásúak voltak.⁸¹ A morvák 811-ben megtámadják a frankokkal kiegyezett avarokat. Sőt, 822-ben már hódoló követek jelennek meg Frankfurtban a császárnál. A Nyitrai Fejedelemség uralkodója Pribina volt, aki habár még mindig pogány volt, 828-ban felépíttette az első keresztény templomot a mai Szlovákia határain belül, Nyitrán. A Morva menti törzsek közben meg is keresztelkednek, majd 833-ban fejük, I. Mojmír elüzi Pribinát Nyitráról és saját uralma alatt egyesíti a két fejedelemséget. I. Mojmír a szlavóniai Vojnomir fia⁸² volt, 820-tól a morvák első fejedelme. Német Lajos 846-ban leváltja, helyébe Rasztyiszlavot iktatja be a morva–szlávok uralkodójává, aki 853-ban önállósodni kívánva megtagadta a hűbéri adót, fa, föld, mocsár erődítményekkel látta el országát a Thaya, Morva és Duna mentén,⁸³ más népek példájára.⁸⁴ Mentsvárak voltak ezek a folyóvölgyekben, az ellenségnek erősen kitett helyeken élő szlovienek számára.⁸⁵ A szláv előkelők sírleleteit 860-ig avar hagyományokat őrző frank hagyomány jellemzi, majd Rastislav alatt bizánci jelleg lesz uralkodó.⁸⁶ Rasztyiszlav ugyanis 862-ben kapcsolatba lép a bizánci császárral, ám 864-ben a frankok legyőzik.⁸⁷ Hercegségét át kell adnia előbb testvérének, majd egy évre rá, 871-ben unokaöccsének, Szvatopluknak.⁸⁸

Az avar előnyomulás középszármányát alkották azok a szlovienek, akiket *karantánok*ként ismerünk, s a mai Ausztria területét foglalták el. Fredegar Krónikája szerint e szklavinnak is nevezett venetusok az avaroknak (*abarok*, más néven *chuni*) régóta mint másod-haderő szolgáltak úgy, hogy a csata előtt felsorakoztatták őket arcvonaluk elé, s előbb ők ütköztek meg a ellenséggel.⁸⁹ A venétek mint könnyű fegyverzetű gyalogság élő pajzsként fogták fel az ütközetek első rohamát. E szklávok adóztak is az avaroknak, s különféle megalázó dolgokat is el kellett eltérniük tőlük.

78 Frivaldszky 2007: 38.

79 Kováč 2011: 25.

80 Kováč 2011: 26

81 Kniezsa 1942: 31.

82 Mladjov 2014a

83 Bóna 1984: 365-367.

84 Kniezsa 1942: 22

85 Frivaldszky 2012: 29.

86 Ruttkay 1997: 117.

87 Bóna 1984: 367.

88 Mladjov 2014a

89 Fredegari Scholastici Chronicon III. 48.; KTCh. 34.; MMFH I. 20.

Amikor például a szklávokhoz mentek, hogy náluk teleljenek át, feleségeikkel és lányaikkal háltak.⁹⁰ A kommentátorok szerint ezek adószedők lehettek. Tettük annál is inkább megalázó volt, mert a szklávok és antok asszonyainak erkölcsössége köztudottan „szinte felülmúlja az emberi természetet”. Sokan férjük halála után megfojtották magukat, hogy ne kelljen özvegyként élniük.⁹¹ Az avarok és szklávok fiai Chlothar király uralkodásának 40. évében (623-ban) azonban fellázadtak ezek ellen az állapotok ellen. A szklávok az ő vezetésükkel fegyveresen felkeltek és győzelmet arattak az avarok ellen. Vezérük egy Samo nevű kereskedő volt, akit királlyukká választottak.⁹² Az első avar kaganátus 626-ban történt megingása lehetővé tette, hogy Samo egy általa létrehozott közép-európai szláv államképződmény fejevé váljon. Dagobert frank király (623–639) 9. uralkodási évében (631-ben) Samóhoz egy követet küldött azzal a megbízással, hogy a frank kereskedőket érő venéd fosztogatások miatt kártérítést követeljen. Samo a fenyegetőző követet elkergette. Dagobert erre az egész Keleti Frank Birodalomból hatalmas sereget küldetett hadba Samo és a venédek ellen, és három hadoszlopban ellenük vonultatta őket. Az alemannok serege győzött, a langobárdoké is. Ám amikor az austrasiaiak Wogastisburg (*Wogatisburc*) ellen vonultak, amit a venétek fő seregével Samo tartott bezárkózva, egy háromnapos csatára került sor, amelyben Dagobert serege súlyos vereséget szenvedett. „A winidek ezután több alkalommal betörték Tübingiába és a Frank Királyság más tartományába.” Sőt még a szklávin Dervanus, szorb fejedelem is (*dux Surbiorum*), aki eddig a frankoknak hódolt, átadta magát és népét Samónak.⁹³ Dagobert követének követelőző fellépését az magyarázhatja, hogy Samo a Merovingok megbízásából szervezhette az avar-ellenes felkelést, ezért Samo katonai törzsszövetségét frank vazallusi területnek tekintette. Püspöki Nagy megjegyzi, hogy Fredegar Tübingiát és a Frank Királyságot azért említi külön, mert ebben az időben Tübingia független volt. E két terület vált Samo „kalandzásainak” célpontjává.⁹⁴ Hogy a közbeeső Bajorország miért nem, arra magyarázatot pedig az adhat, hogy seregeik a Dagobert-féle támadásban sem szerepeltek. 635-ben véget ér a Baján dinasztia uralma.⁹⁵ Ez tovább növelte Samo öntudatát. Országát I. Dagobert hiába akarta felszámolni, próbálkozásai mind kudarcot vallottak, s így Samo uralma csak az ő 658 körül bekövetkezett halálával szűnt meg. A salzburgi püspökség joghatóságát alátámasztani kívánó emlékirat, a *Conversio* is említi Samót. Szlávnak, a karantánok fejedelmének nevezi. A *Conversio* – talán Dagobert iránti respektusból – átugorja Samo uralkodásának éveit, csak a történet végét mondja el: miután Samo számos fia közül egy sem volt alkalmas műve folytatására, nepe nyilván nem sokkal 658 után – frank uralom alá kerül. A frank uralom alatt létezhetett tovább is a karantán fejedelemség, élén 740-ben Boruth-tal. Az avarok támadást intéztek ellenük, ekkor a karantánok a bajorok segítségét kérték, akiknek segítségével győztek is, ám a karantánokat végül a bajorok vetették a hatalmuk alá. A bajorok túszokat szedtek közülük, köztük a fejedelem fiát is, aki a fogságban keresztény lett. Ezzel kezdődött a karantánok megtérése.⁹⁶ Csak Nagy Károly szállja meg a 787-ben a független bajor hercegséget.⁹⁷ Hogy merre lehetett Samo országa, ezt Szent Amandus életrajzából lehet sejteni. Ő Maastricht vidékén működött. Amikor 630 táján arról

90 Fredegari Scholastici Chronicon III. 48.; KTCh. 34.; MMFH I. 20.

91 Pszeudo-Maurikiosz: Sztrategion. XI. 5.; KTCh 25.

92 Fredegari Scholastici Chronicon III. 48.; KTCh. 34.; MMFH I. 20.

93 Fredegari Scholastici Chronicon IV. 68.; KTCh. 34.; MMFH I. 20–21.

94 Püspöki Nagy 1985

95 Banai–Lukács 2011: 43.

96 *Conversio* 4; Nótári 2000: 99–101.; MMFH. III. 295–300.

97 Bóna 1984: 338.

hallott, hogy vannak olyan szklávok, akik még pogányok, elhatározta, hogy elmegy közéjük, ha vértanú lesz is. A szklávok azonban nem akadályozták a hithirdetésben, ám mégsem ért el náluk sikert, ezért hazatért. Útközben mind az oda-, mind a visszaúton átkelt a Dunán.⁹⁸ Tehát Samo országa a Dunától délre feküdt, ahol Karintia is. Ásatások azonban sehol eredményre nem vezettek, ezért újabban Csehország, majd Szlovákia területén keresik Samo várát.

A karantánok részben elnémetesedtek, részben – a dulebekkel együtt – a *szlovének* ősei.

A szlovienek balszárnyának – úgy mint a jobbszárnyának – is volt menekülési lehetősége az avaroktól. Már 568-ban megszállják a mai Szlovénia területét, sőt, Dalmáciát és Itáliát fenyegetik.⁹⁹ Végül az Alpok keleti peremén és Dalmáciában 620–630-ra egységes szláv tömb alakul ki.¹⁰⁰ A Dráva–Száva közén lévő szlovienekből lesznek a *szlavónok*, azaz a *kaj-horvátok*¹⁰¹ miközben a szlovének etnogenezisében közrejátszhat az ant dulebek beolvadása is a szlovien alapnépességbe. Szlavóniában Martin Eggers szerint a dinasztia-alapító Vojnomir (790–815) volt a fejedelem, majd unokája Ratimir (835–855).¹⁰² Más forrás szerint Dráva és Száva közt élő szlávok frank uralommal szemben fellázadó fejedelme Ljudevit (819–823) volt. E későbbi Szlavóniát a felkelés elbukása után a frankok szláv vazallusai igazgatták egészen a magyar honfoglalásig.

A déli szláv antok

568-ban az avarok a Keleti Kárpátok hágóin keresztül hatoltak be, hogy elfoglalják a Kárpát-medencét. Az előttük menekülő az antok számára az biztosított túlélést, ha a hágókon átkelve kitérnek az avarok haladási irányából. Erre volt is lehetőség, ellentétben, a Kárpátoktól északra. Jobbra ugyan hegyek voltak, viszont bal felé szabad volt az út. Akik a Kárpátokon elsőnek léptek be, elsőnek menekülhettek ebbe az irányba dél felé, a többiek pedig abban a sorrendben, ahogy bejöttek. Az avarok és a szlovienek előtt közvetlenül lévő antoknak kellett a legmesszebb menniük.

Ezek voltak a *dulebek*. Ők a Balaton és a Mura folyó közt telepedtek le. Földjüket – pontosabban annak Mura menti részét – 891-ben *Sclaiensis comitatus Dudleipa* néven említették,¹⁰³ s 860-ban pedig *ad Tudleipin* néven salzburgi birtokban van.¹⁰⁴ A Mura–Zala völgyben a 7. század közepétől avar–szláv lakosság élt. Temetkezésük birituális volt: a temetőben hamvasztva is, csontvázasan is temettek. Az előbbieket a szlávok, az utóbbiak az avarok voltak.

A Zala völgyében (Pókaszeptek, Kehida, Zalakomár, Alsógyenes) a 7. század végén – tisztázatlan okokból – felhagyják a temetőket. A vidék csak a 8. század végén, 9. század elején települ be újra, méghozzá ugyanazzal a lakossággal. Az ásatást végző Szőke Béla a dulebekkel azonosítja őket.¹⁰⁵ Véleménye szerint a dulebek az avarok 602-i hadjárata kapcsán kerültek ide a Bug mentéről.¹⁰⁶ Apsich ugyanis 602-ben azt a feladatot kapja az avar kagántól, hogy vezessen

98 Vita Sancti Amandi episcopi traiectensis, auctore Baudemundo 16.; MMFH. II. 56.

99 Kniezsa 1942: 24.

100 Bóna 1984: 317–319.

101 Györffy 1984: 637

102 Mladjov 2014b

103 Trautmann 1948: 63.; MMFH III, 127–128.; Szőke 1992: 141.

104 MMFH III. 60.; Szőke 1992: 141.

105 Szőke 1992.: 143.

106 Szőke 1992.: 142.

hadjáratot az anták népe ellen, s pusztítsa el őket. Szádeczky-Kardoss Samu ezt úgy értelmezi, hogy egy keletre vezetett hadjátról van szó, amelynek végén az avarok a Bug mentéről duleb foglyokat zsákmányoltak volna.¹⁰⁷ Ezzel kapcsolatban azonban az a probléma merül fel, hogy miért kellene olyan távról hadifoglyokat hozni? Miért voltak ezek a népek Baján útjában?

A 602. évi hadjárat azonban nem keletre, hanem délre irányult. Itt, a limes mentén torlódtak fel 568-ban az avarok elől menekülő antok, s az ő előlük menekülő dunántúli romanizált népek. Ők valóban útjukban voltak az avaroknak. E hadjárat indította el a nagy avar–szláv inváziót a Balkán nyugati felében, ekkor törték át a limest, a melynek következtében a bizánci császár uralma a Balkán belseje felett megszűnt.¹⁰⁸ Ekkor hagyták el az addig a Száva mentén összetorlódtott romanizált lakosok is – a vlachok ősei – Pannóniát, s menekültek a balkáni hegyekbe.¹⁰⁹ Ekkor igazhették le a dulebeket az avarok, ekkor léphették át a Dunát dél felé a menekülő horvátok, szerbek és abodriták is.

Mind az óorosz és óbolgár, mind pedig a bizánci irodalomban szerepel egy, az avarok kíméletlenségére vonatkozó régi közmondás. Általában úgy vélik, hogy itt a dél-oroszországi dulebokról van szó. „Ebben az időben voltak az oborok (avarok) is, akik Iraklij (Hérakleiosz) császár ellen hadakoztak, és majdhogy elfogták. Ezek az oborok hadakoztak a szlovénnel, és erőszakoskodtak a duleb asszonyokkal, mert utazásain minden obor 5-6 duleb asszonyt fogott a taligája elé, és így büszkélkedve húzatta magát, röhögvén a szlovéneken. Az oborok ugyanis magas termetűek és igen erősek voltak, úgyhogy senki sem ellenkezhetett velük, ezért igen elgőgösödtek, és az Isten elveszté őket, és elháltak mind Isten haragjától, és ma is megvan az orosz közmondás: elvesztek, mint az oborok, akiknek sem nemzetségük, sem ivadékuk nincsen”. A forrás úgy tudja, hogy ezek „a dulebek a Bug mentén éltek, ahol ma a volynjánok”.¹¹⁰ A források azonban nem a Bug menti, hanem a Pannóniában élt dulebek avarok általi leigázásáról szólnak. Váczy Péter történész szerint itt határozottan a *pannóniai dulebekről* és a *pannóniai avarokról* van szó. A híradás forrása szerinte Kocel udvarában keresendő és a Cirill–Metód tanítványok révén vált az óbolgár irodalom részévé. Melich János még 1925-ben fonetikai alapon jutott arra a következtetésre, hogy Pribina és Kocel alattvalói a dulebek voltak. Úgy vélte, hogy a dulebek a szlovének ősei.¹¹¹ Pribina előbb nyitrai fejedelem, vagy annak rokona volt, akit Mojmir, a Dunától északra lévő morvák fejedelme elűzött. Lajos király megkeresztelt, majd egy időre bolgár területre menekül, fiával, Kocellel, majd Ratimarhoz, a Dráva–Száva közti fejedelemhez,¹¹² végül a Dunántúlon lel hazára. A frank király a Zala folyó körüli részeket adja neki hűbérül, aki ott erődítményt épít.¹¹³ Később hűbérét tulajdonba kapja,¹¹⁴ ezzel 840 táján vazallusi hatalmat nyer.

A dulebeken kívül más szlávok is voltak a Dunántúlon, akik a 9. sz. elején menekültek a bolgár területekről, a Duna déli oldaláról. Szöke a Zalaváron és környékén végzett régészeti kutatások alapján teljes bizonyossággal azt feltételezi, hogy Pribina kíséretének számos tagja e dunai bolgárok sorából került ki,¹¹⁵ akik közelebből timocsánok is lehettek. A Zalavár környékén

107 Szádeczky–Kardoss 1984: 70

108 Soksevičs 2011:

109 Schütz 2002: 93.; Frivaldszky 2005: 449.;

110 PVL: Hodinka 1916: 35.; MMFH I. 193.

111 H. Tóth 2007: 32.

112 Conversio 10; Nótári 2000: 106-107; MMFH: III. 308-311.;

113 Conversio 11; Nótári 2000: 107-108.; MMFH: III. 312-316.;

114 Conversio 12; Nótári 2000: 108-109; MMFH: III. 316.;

115 H. Tóth 2007: 32.

lévő szigeten Pribina „kezde összegyűjteni a szlávokat,” benépesíteni a Dél-Dunántúlt. Az egykori római vár, Valcum (Fenekpuszta) romjainál a 9. században felújították a régi bazilikát. Felépíttette erődjét, Mocsárvárat (Mosaburg, Blatengrad).¹¹⁶ Pribina a következő településeket tartotta hatalmában: Mosaburg (Zalavár), Ortaha (Veszprém), Valcum (Fenekpuszta), Quinqueecclesiæ (Pécs), Salapiugin (Zalabér) stb.¹¹⁷ 861-ben, Pribina halála után, fia, Kocel lesz az utóda, a Rába mentére is kiterjed hatalma: itt birtokot adományoz,¹¹⁸ ám 883-ban elveszti hatalmát. A Dunántúlon élő, vegyes eredetű szlávok nyelvének jellegéről vita folyik. Önálló nyelvjárás lehetett, amely már csak a magyar nyelv szláv elemeiben él tovább. A magyar–szláv kölcsönhatás a Dunántúlon volt a legintenzívebb.¹¹⁹ A magyar keresztény szókincs egyik rétege a nyugati rítusból eredeztethető. A *Freisingi töredékek* terminusait Kniezsa István szerint a magyarok a pannóniai szlávok nyelvéből vehették át.¹²⁰

Mind a *horvát*, mind a *szerb* népnév iráni eredetű. A horvát eredetlegendában szereplő Chrobotos neve a Don alsó folyásánál lévő *Chroatos* iráni helynévből eredeztethető. Krisztus születése idején a Don mentén pedig egy *serbi* nevű iráni törzs élt. Úgy tartják, hogy mindkét nép – mint az alán antes is – a meghódított többségi szláv etnikummal együtt élve elszlávosodott.¹²¹ A horvátok eredetéről nincs kialakult egységes hivatalos vélemény. Az iráni eredettel azonban komolyan számolnak.¹²² Amikor az avarok 568-ban megszállták a Kárpát-medencét, az elővédként előttük haladó, vagy inkább menekülő szlávok Észak-Itáliába is behatoltak. 600 táján a kaganátus hatalmi szférájába tartozó szlávok már az Adria északi partvidékét fenyegették.¹²³ A szlávok 570 és 700 közt annyira lezárták a Balkánt, hogy Róma és Konstantinápoly közt minden kapcsolat annyira megszakadt, hogy Keleten még azt sem tudták ki a pápa.¹²⁴ Nem lehet azon sem csodálkozni, hogy Bizáncban az még kevésbé volt világos, hogy mi történt a 7. század első évtizedeiben a Nyugat-Balkánon. Bajánnak az antok ellen 602-ben tett intézkedése nyomán összeomlik a dunai limes, a szlávok tömegei árasztják el a Balkánt.¹²⁵ Ekkor kerülhettek a szerbek, horvátok is a Száva jobb partjára. Az avarok és szlovienek betörése a 7. század elején a romanizált lakosság egy részét a dalmát városokba és szigetekre szorította vissza,¹²⁶ más részük a hegyekbe menekült. Szádeczky-Kardoss szerint 614. táján¹²⁷ avarok törtek be Dalmáciába (Salona, azaz Spalato vára), és ott telepedtek le.¹²⁸ A 7. sz. elejétől meg is található Dalmáciában a jellegzetes szláv kerámia és temetkezés.¹²⁹ Az Adria és a Száva közötti hegyes, erdős vidéken a 7. században a horvátok telepedtek le. Először az avarok alattvalói voltak, ebből a korból származik a báni méltóságnév (Baján avar vezér nevéből). A 620-as években a szerbek

116 H. Tóth 2007: 24.

117 H. Tóth 2007: 26.

118 MMFH: II. 68.

119 Györfly 1984: 638.

120 H. Tóth 2007: 32.

121 Schütz 2002: 96–97.

122 Sokcsevits 2011: 52.

123 Szádeczky-Kardoss 1984: 66.

124 Schütz 2002: 96–97.

125 Sokcsevits 2011: 44–45.

126 Sokcsevits 2011:

127 Szádeczky-Kardoss 1986: 94–97.

128 DAI 30.fejezet, Moravcsik 2003: 143. ; MMFH: III. 387–389.

129 Sokcsevits 2011: 55.

és horvátok azonban kiszorították Dalmáciából az avarokat.¹³⁰ Mindez Herakleiosz császár (610–641) idején történt. Ekkor jelent meg e két nép a bizánciak látókörében, ekkor mondták el eredetüket, amit Bíborbanszületett Konsztantinosz császár 300 évvel később úgy írt le, hogy a horvátok nem sokkal előbb érkeztek a Kárpátokon túlról, öt fiú: *Klukász*, *Lóvelosz*, *Koszténtiosz*, *Muchló* és *Chorvátosz*, és két lánytestvér: *Tuga* és *Buga* vezetésével.¹³¹ A nevek közt azonban egy szláv név sincs, ráadásul mind férfinév, még a „női” nevek is.¹³² A horvátok – saját elmondásuk szerint – a fehér horvátok mellől származnak, akik pedig Ottó szász–frank király alattvalói.¹³³ A horvátok 790-ben frank alattvalók lettek, de a 9. sz. elején fellázadtak és szétverték a frank hadakat. A horvátok harcos lovasok voltak, akik hatalmuk alá vonták a korábban érkezett szervezetlen szlávokat, s zsupánságokat szerveztek. Az első név szerint ismert horvát fejedelem Borna volt (819 és 821 között szerepel a forrásokban), frank vazallusként harcolt.¹³⁴

A szerbek – saját elmondásuk szerint – Fehér Szerbiából érkezve a horvátokat követve hasonlóan szállták meg a területüket. A szerbek a Dunától délre eső területeken telepedtek le a 7. század végén, a bizánciak látókörébe a horvátok után kerültek. Ők is a Kárpátokon túli rokonoktól, a „kereszteletlen” szerbektől, azaz a szorboktól származtatták magukat. A szerbek két fiútestvér vezetésével érkeztek, akik neve azonban nem maradt fent. A mai szorb és szerb nyelv ugyan nagyon különbözik egymástól, ám teljesen eltérő környezetben fejlődtek. Tehát a szerbek is antok, akiket Banai és Lukács azonban nem sorol be a Kárpát-medence egységét alkotó népek közé.¹³⁵

Gepidia összeomlása után megszűnt a Kárpátok hágóiban a határzár, elkezdtek a népek beözönlöni és letelepedni Kárpát-medencébe.¹³⁶ A legközelebb a Kárpátokhoz az *abodritok* (bodritok, brodnikok¹³⁷) lehettek, ők keltek át legelőbb, s ők foglalták el a legközelebbi helyeket. Feltételezhető, hogy az avarok 602-ben őket is – mint a többi antokat – a Duna jobb partjára űzik, valahová a Morava folyó völgyébe. Az avarok bukása után az elmenekült avarok helyére délről szlávok nyomulnak be. 818-ban a Duna jobb parti Morava és a még lejjebb betorkoló Timok folyók mentén élő timocsánok és obdoritok fellázadnak a bolgárok ellen. A timocsánok, akik talán szlovienek, a Száva–Duna közére, a Szerémségbe, majd a Dráván átkelve, ennek északi, felső szakaszára; az obdoritok (brodnikok) a Duna túlpartjára menekülnek, a Temes–Duna közére,¹³⁸ majd a Duna vonalán északra hatolnak, s a Drávát követve még a Dunántúlra is eljutnak. Csak a folyók mente volt alkalmas számukra a letelepedésre, a Duna–Tisza köze homokvilága nem.

A Duna védvonalának megerősítésére még a magyarok előtt – valószínűleg a római korban, a Duna jobb oldalán levő Ad Novas (Vörösmart) településsel átellenben – épült a magyarok által Bodrog (Bodrug, Budrig, Budrik, stb.)¹³⁹ néven nevezett földvár is, amit Szent István megyeszékhellyé tett. E helytől délre kb. 20 km-re, a ma Apatinhoz tartozó Aranyán község

130 Schütz 2002: 96–97.

131 DAI 31. fejezet, Moravcsik 2003: 147–153. ; MMFH: III. 391.

132 Banai–Lukács 2011: 44.

133 DAI 30. fejezet, Moravcsik 2003: 143. ; MMFH: III. 387–389.

134 Az első horvát és szlavón uralkodók családfája máig tisztázatlan: Mladjov 2014b;

135 Banai-Lukács 2011

136 Schütz 2002: 90.

137 Bóna 1984: 370.

138 Bóna 1984: 353, 370.

139 KMH 1: 58–59.; Püspöki Nagy 1978: 79.;

határában még egy ugyancsak Bodrog (Bodrug, Budrig)¹⁴⁰ nevű halastó is található.¹⁴¹ A vár nevét P. Šafarik 19. sz. etimológiája alapján az abodritáktól származtatják,¹⁴² mások szerint viszont a név magyar eredetű, s „bodros” víznévből ered.¹⁴³ Ezzel azonban egy nehézség áll fent: állóvízről van szó, illetve árterületen lévő várról, és nem gyors folyású „bodros” vízről. Somogyban, Kaposvártól északra van még egy Bodrog nevű község is,¹⁴⁴ amelynek nevét viszont – kevéssé következetesen, magyar névadással – a Badruq (*zászló*) török személynévből eredeztetik.¹⁴⁵ Sőt, a szintén Somogy megyei Segesd község területén van egy Bodrig nevű erdő is, sík területen,¹⁴⁶ amire már más etimológiai magyarázatot alig lehet találni, mint az abodrit népvétet. Segesden az Árpádok alatt vár, ispánsági központ volt.¹⁴⁷ E helyneveknek a badruq szóval való esetleges kapcsolata egyelőre tisztázatlan. A források az abodritokat először csak 818-ban említik, amikor a bolgárok elől a Dunától északra menekülnek a frankok védelme alá. A bolgárok 827–831 közt számolnak le a Temes völgyébe menekült elpártolt abodritokkal (*abodriti praedecenti*),¹⁴⁸ majd békét kötnek velük.¹⁴⁹ A bolgárokat végül is csak a Maros menti sószállító út érdekelte. Itt, a későbbi Krassó-Szörényben, a hegyek és a síkság határvonalán számos olyan helység van, amelynek neve szláv eredetű, ám nem bolgár, hanem valamilyen délszláv jelleget mutat.¹⁵⁰ Az abodritokat környezetük nevezhette *morvák*nak is eredeti tartózkodási helyük alapján, ahonnan elmenekültek, amint a Timok folyó mellől menekült szlovieneket is timocsánoknak, akkor is, ha a brodnikok – antok lévén – ragaszkodtak eredeti nevükhöz. Így léteztetett a két (sőt, a Marost és a Murát is beszámítva négy) Morava folyót figyelembe véve két hasonló nevű terület is. Az ún. Bajor Geográfus a 9. században valóban le is ír két hasonló nevű országot. A Duna bal (északi) partján a következő népeket sorolja fel: a cseheket (*Betheimari*) 15 várossal, a Morva folyó menti morvákat (*Marharii*) 11 várossal, a bolgárok (*Vulgari*) hosszú partszakaszát és számos népét mindössze 5 várossal, majd más morvákat (*Merehani*) 30 várossal, ami után elérkezik a birodalom déli határához.¹⁵¹

Boba Imre a Bíborbanszületett Konstantin által leírt Megalé Morávia helyleírását elemezve arra a megállapításra jutott, hogy az nem északon, hanem délen volt, s az egyedül csak a császár által használt jelző – a „megalé” – nem annyira „nagyot” mint „hajdani” jelentett.¹⁵² Hozzá hasonló nézetten volt Püspöki Nagy Péter is.¹⁵³ Később mások tisztázták, hogy melyik Moráviához milyen ismert személyek és események tartoznak.¹⁵⁴ A Bíborbanszületett lényegében az abodritok területét nevezi „hajdani Moráviának,” tekintve, hogy az ő idején már nem létezett. Sőt, Senga szerint a császár Megalé Moráviája egyedül a Duna–Tisza köze, mert „kereszteletlennek” nevezi,

140 KMH 1: 58.

141 Reiszig 1909: 31.

142 KMTL 115.

143 Kiss L. 1988: I. 224.

144 SomogyFN: 124/16

145 Kiss L. 1988: I. 225.

146 SomogyFN: 207/258.

147 Magyar 2001: 156, 166–167.

148 Bóna 1984: 352–353. közti térkép.

149 Bóna 1984: 371.

150 Kniezsa 1941 22–23.

151 Descriptio civitatum ad septemtrionalem plagam Danubii. MMFH III. 287; Veszprémy 1996: 160.

152 Boba 1971: 33–37.

153 Püspöki Nagy 1978: 62. Kristó 1998

154 Kristó 1998; Senga 1983: 319, 322, 352.; Szegfű 1997: 335–336.;

miközben a Szerémség már „keresztelt” volt.¹⁵⁵ Nyilván a Temesköz is ide tartozik, lévén, hogy ez is keresztleletlen volt. Mindennek régészeti alátámasztása egyelőre hiányzik, miután a Szerbiához tartozó területeken ásatások még nem folytak.

Az Erdélyben található többi szláv telep neve szintén valamilyen délszláv jelleget mutat.¹⁵⁶ Itt vannak a Kárpát-medence legkorábbi szláv leletei¹⁵⁷ a 7. század harmadától, az avarokkal keveredve, mint a Dunántúlon a dulebek is.¹⁵⁸ A hegyvidék és a medence határvonalán telepedtek le, főleg a folyók völgyeiben Gyulafehérvár vidékén, a Hunyadi-medencében, a Küküllők és az Olt mentén, Kalotaszeg vidékén, a Szamosok völgyeiben, a Háromszéki-medencében. Kniezsa észrevétele alapján nyelvük délszláv jellegű volt, de az egyik mostanihoz sem hasonlított.¹⁵⁹ Ennek alapján lehet őket is abodritoknak tartanunk. Önálló államalakulat itt a szlávok szétszórtsága miatt nem tudott létrejönni, ezért előbb a bolgárok uralma alá kerültek, majd a 12–13. századra beolvadtak a magyarságba.¹⁶⁰

Legutoljára a Vereckei hágótól induló beáramlási útvonaltól jobbra eső kis terület marad, amely az avarok számára nem,¹⁶¹ az antok számára viszont alkalmas volt letelepedésre. A 6–7. században a Felső-Tiszavidékre is szlávok telepedtek. Ezért von olyan sok szláv helynév a Sajó, Bódva mentén. A *Bodrogköz* is vizes, mocsaras terület, eredetileg szláv lakossággal, amely elmagyarosodott.¹⁶² Az ott talált halomsírok (Bordogszerdahely, Zemplénagárd stb.) hamvasztások, tehát szláv temetkezések.¹⁶³ Ezek az igen szegényes temetők gazdag honfoglalás kori temetők közelében vannak. Feltehető, hogy e közösségek együtt is éltek.¹⁶⁴ Ha a Bodrog folyó nevét tekintjük, az itteni szlávok sem lehetnek mások, mint bodrikok.¹⁶⁵ A magyar nyelvészek szerint a szó eredete ugyan „bodros”, ám itt is nehézséget jelent, hogy a folyó, amelynek alsó szakaszát a magyarok megismerték, kanyargós, holtágas víz, nem pedig gyors folyású „bodros”. Igaz, hogy népről nem szoktak vizet elnevezni, ám a honfoglalás idején a bodrikok olyan kis területen élhettek a Bodrogközben, hogy a magyarok hihették egy bizonyos „Bodrik” személy vagy törzs birtokának, akiről a vidéket elnevezték. Személyről való elnevezésre pedig éppen a Bodrog felső szakasza esetében van valóságos példa: ezt a folyószakaszt a honfoglaló Önd vezérről¹⁶⁶ a szlávok Ondavának nevezték el.¹⁶⁷ Ami egyébként a szomszédos folyókat illeti, Bódva neve szláv,¹⁶⁸ a Latorca preszláv, szláv közvetítéssel.¹⁶⁹ Györfly Györgynek az a megállapítása, hogy a honfoglaló Önd és Alpár vezérek szállásváltó útja Ondavától Titelig terjedt,¹⁷⁰ azt az állítást is magában rejti, hogy az előttük itt élő avarok is ezt teheték, már elszlávosodásuk korában is, s az ő alapításuk lehet Csongrád és a szárazföldi sószállító út révénél Szolnok is.

155 Senga 1983: 314–315

156 Kniezsa 1941: 23

157 Bóna 1984: 317–319.

158 Schütz 2002: 90.

159 Kniezsa 1941: 22–23.

160 Kniezsa 1942: 32.

161 Wolf 1997: 122.

162 KMTL 116.

163 Wolf 1997: 120, 126.

164 Wolf 1997: 127.

165 Kiss L. 1988: I. 224

166 Györfly 1984: 627

167 Kiss L. 1988: II. 278.

168 Kiss L. 1988: I. 226

169 Kiss L. 1988: II. 19.

170 Györfly 1997b: 135–136.

Nagy Morávia

A méretét tekintve is *Nagy Morávia*ának létrehozója Szvatopluk fejedelem volt, a nyugati szlávok talán legnagyobb alakja. Ő ennek megfelelő figyelmet is kapott az újkori cseh és szlovák tudományosságban, már nemzeti-politikai jelentősége miatt is.

Szvatopluk 840 körül született.¹⁷¹ A *Regnum Sclavorum*¹⁷² szerint a Pannónia déli részén 828 óta uralkodó Ratimirnak nemzetségéből született Szvetimírnek (Ztoimar) volt a fia. Szvatopluknak, aki 40 évet uralkodott – 854 óta Szlavóniában – eredeti neve *Budimir*, aki a keresztény nép királyaként (*Budimir kralj svetoga puka*) a Svetopelek nevet kapta a keresztségben. Amikor 858 táján Német Lajos a timocsánok és obdoríták ellen vonul, megalakul Megalé Morávia is: Sirmium környéke, a későbbi Valkó vármegye, a Szerémség, Bács, Bodrog és Csongrád megyék területén. Amikor a frankok megszállják Pannóniát, Szvatopluk a Duna–Tisza között szállja meg. Anonymus Kean-ja: az Alföld déli felén élő kagán. Lányát Szvatopluk nyerte el.¹⁷³ Az életrajzi lexikon szerint Szvatopluk felesége Svätožizna volt.¹⁷⁴ Ez lehetett a kagán leánya, aki idegen neve helyett egy, a férje nevéből képzett új nevet kaphatott a keresztségben. A friauli Cividale evangéliumos könyvébe bejegyezték a nevesebb zarándokokat. Az első főliók egyikén Szvatopluk is szerepel benne a családjával: *Szuentiepulc*, *Szuentezizna* és *Predezlaus*. Ez 861 előtt történik, mert utána még szerepel a 861-ben elhunyt Privina bejegyzése is.¹⁷⁵ 863-ban Rasztiszláv morva, Svetopelek, valamint Kocel Alsó-Pannóniai fejedelem együtt kéri a bizánci császárt, hogy küldjön hozzájuk hittérítőt.¹⁷⁶ II. Adorján pápa 869-ben megengedi a morva *Rastiszlav*, *Svatopluk* és a pannon *Kocel*nek a szláv nyelvű liturgia használatát.¹⁷⁷ Itt megjegyzendő, hogy Rasztiszlav ekkor az északi, Szvatopluk a déli Morávia feje volt. A déli, „Megalé” Morávia lakói még pogányok voltak, ő téríti meg őket 870 táján.¹⁷⁸ Szvatopluk 871-ben Arnulf elsőszülött fiának, a róla elnevezett Zwentiboldnak, a későbbi lotharingiai királynak is keresztapja lett.¹⁷⁹ Ez évben kapja meg az északi morva fejedelemséget is. Az ezt követő időszakra illik Ibn Rusztának¹⁸⁰ az a leírása a szlávok országáról, amely szerint uralkodója Szvatopluk (*Sz.w.jj.t.b.l.k*), ám a hatalmat a köztük élő zsupán (*szúbandzs*) gyakorolja.¹⁸¹ Itt a déli szláv országáról lehet szó, ahol létező tisztség volt a zsupán, s aki a jelen esetben a távoli – a másik Moráviában vagy Szlavóniában élő – uralkodó nevében kormányozott.

Az avarok Kárpát-medencei maradványai, a Fertő-tó vidékén lévő *Wangariorum marcha* lakói¹⁸² az onogor *Ungri* (és nem a magyarok¹⁸³!) már 862-ben pusztítást okoznak frank területeken.¹⁸⁴

171 SBS: V. 386.

172 latin változat: Presbyteri Diocleatis Regnum Sclavorum. cap. VIII–X. MMFH I. 238–245; Mužić 2011: 72–86.; horvát változat: Ljetopis Popa Dukljanina. Mužić 2011: 261–266.

173 Anonymus 11. fejj.; MMFH I. 213–215; Szegfű 1997: 335–339.

174 SBS: V. 386.

175 Evangeliarium de Cividale, MMFH III. 331–333.

176 MMFH: III. 143.

177 MMFH: III. 154.;

178 Szegfű 1997: 335–339.

179 Boba 1971: 64.; Reginonis Chronicon 890. MMFH I. 137–139.

180 Zimonyi 2005: 227.

181 Ibn Ruszta; MEH: 94.; MMFH: IV: 345–349.

182 Bóna 1984: 350.

183 Ungváry 1997: 441–446.

184 Waitz 1883: 60.; HKÍF: 184; MMFH I. 74.

Ugyanezek az ungarusok, azaz pannóniai avarok¹⁸⁵ és a Kárpátokon túlról jött kavarak egymástól függetlenül, de mindketten 881-ben harcoltak Bécs alatt a frankok ellen.¹⁸⁶ A kavarak nyilván magyar vezénylet alatt voltak. Egyesek szerint Szvatopluk szövetségeseiként,¹⁸⁷ mások szerint nem zsákmányoló, hanem felderítő úton jártak, a besenyő veszély jelentkezése miatt.¹⁸⁸ Ez látszik valószínűbbnek, mert 883-ban és 884-ben – mintegy büntetésképpen – Szvatopluk betör az avar Pannóniába, amelynek északi fele teljesen elnéptelenedik.¹⁸⁹ Egyfelől pacifikálni akarta az avarokat, másfelől szándéka lehetett Morávia egyesítése Szlavóniával, valamint a déli Moráviával, az őket elválasztó Pannónia bekebelezésével. Ezt megakadályozandó 884-ben szlavóniai fejedelemségéről leváltják, s helyébe Braszlávot, Rasztiszláv fiát helyezik.¹⁹⁰ V. István pápa 885-ben Szvatoplukhoz még mint *regi Sclavorum*-hoz küldi Vichiget nyitrai püspöknek.¹⁹¹ A frankok Moráviát akarták megerősíteni, Arnulf király ezért 890-ben átadta Szvatopluknak a cseh területeket. Fennhatósága alá kerültek így a Garamtól kezdve most már a csehek által korábban meghódított fehér horvátok lakta, Odera folyók közti területek is.¹⁹² V. István pápa 890-ben Szvatoplukot levelében ismét *királynak* szólítja, de már országának megnevezése nélkül.¹⁹³ Szvatopluk újra megtagadta az engedelmisséget Arnulfnak, aki válaszul a magyarokat hívta segítségül. Miután a magyarok legyőzték a morvákat, a frankok is megindultak, és szinte ellenállás nélkül verték le Szvatoplukot,¹⁹⁴ aki újra hűséget esküdött Arnulfnak, egyik fiát túszul is adva. (Hogy melyiket, nem tudjuk.) A szláv származású pannóniai frank vezér, Braszlav ekkor építi a morvák ellen a lerombolt Dévényhez közeli hegyen hídfőállását, *Brazalawpurc*-ot (Pozsonyt). Szvatopluk 894 tavaszán a magyarokkal szövetezik a frankok ellen. Követet küld Árpádhoz és Kurszán kendéhez, hogy támadják meg Pannóniát.¹⁹⁵ Ibn Ruszta 910 körül¹⁹⁶ azt írja Szvatopluk országáról, hogy fában gazdag, lakói méhészettel, sertéstartással és kölestermesztéssel foglalkoznak. Lovuk csak a legelőkelőbbnek van. Telente földbe vajt, fával lefedett házakban laknak.¹⁹⁷

A magyarok

A finnugor népek az ősi szlávok keleti szomszédai voltak, őshazájuk a Kr. e. 3. évezred elején átnyúlt az Urálon keletre is. Eredetileg ők is halász-vadász-gyűjtögető életet folytattak, mint a szlávok, bár más természeti környezetben: tundrán és lombos erdőben. Kr. e. 26–21. század közt azonban éghajlati változás következett be, a sztyeppe határa északabbra tolódott. E folyamatot követve a finnek ősei az erdőkkel együtt északabbra, a szamojédokéi a tundrával együtt keletebbre vándoroltak; a legdélebbre élők, az ugorok viszont helyben maradva nem helyet, hanem életmódot

185 Hölbling 2010: I. 247

186 Salzburgi évkönyv, HKÍF: 209.;

187 Tóth 2013: 340–349.;

188 Boba 2005: 25.

189 Bóna 1984: 368.; Herimanni Chronicon 883, 884.; MMFH I.167–168.

190 Mladjov 2014b:

191 MMFH III. 215.;

192 Cosmas Pragensis: Chronicon Boemorum Lib. 1. cap. 14.; MMFH I. 201.

193 Annales Fuldenses 890. ; MMFH I. 116-117.; MMFH: IV. 229–230.

194 Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon 892; MMFH I. 137–139.

195 Bóna 1984: 368.; Györffy 1984: 587–589.

196 Hölbling 2010: I. 13–23.; Zimonyi 2005: 227.

197 Ibn Ruszta; MEH 93–94.; MMFH: IV. 345–349.;

váltak. Kezdetleges földművelésbe, állattartásba, fémművességbe kezdtek¹⁹⁸ nyugatról keletre vándorló lovas indoíránakkal való találkozás hatására, akik *Manu* nemzetiségéből valónak nevezték magukat. Itt veszi kezdetét az az iráni hatás, ami döntő a magyarok története szempontjából, s ami a Banai–Lukács teória szerint a Kárpát-medence egységének garanciája.¹⁹⁹ Egy idő után az életmódot váltó ugorok is az irániakhoz hasonlóként kezdték nevezni magukat. Az ugor *manysi* és *magyar* nép önelnevezését, valamint a hanti nép *mós*, a másikonál előkelőbb frátriájának a nevét, de még a permi *mescserek* is²⁰⁰ ugyanonnan, de külön-külön vették át. Az ugorok kapcsolata ugyanakkor a finnekkal megszakadt.²⁰¹ Ez az ugor őshaza megfelel a régészeti cserkaszkuli kultúrájának (Kr. e. 18–14. sz.), amely – a szkítáktól keletre – a Transzuráltól Nyugat-Szibériára is kiterjedő andronovói kultúra legnyugatabbik változata. A különböző népek, főként a lovas nomádok társadalmi szervezeteket alkotnak, amelyeknél természetes a másik meghódítása, e hódításból való kiszabadulás, szövetségek alkotása és felbontása, amelyek közben kulturális javak cserélődnek. Sok esetben fordult már elő, hogy egy népesség nyelvileg asszimilálja a föllette uralkodó kisebb létszámú csoportot, miközben átveszi annak nevét – amint ez történt a bolgárokkal, ruszokkal is.

A jégkorszakban az amerikai földrészről bevándorolt vadlónak a Kr. e. 4. évezredben történt házasításának központi színtere közel esett mind északon az ugor, mind pedig délen az indoeurópai őshazához.²⁰² A mondott hely a Dél-Urál volt, s a tarpánt házasították.²⁰³ A ló házasítása az indoeurópai alapnyelv fennállása idején még nem történt meg.²⁰⁴ Az indoeurópai, sémi népek többnyire hámba fogták, a pusztai nomádok inkább hátasállatnak használták. Már a vadlónak is megvolt az őshonos rénszarvastól kölcsönzött mitológiai, jelképi szerepe, amit házasított formájában is megőrzött.²⁰⁵ Újabb klímaváltozás – lehülés és elmocsarasodás – hatására Kr. e. 1200 körül ez az ugor nyelvközösség is felbomlott. Az obi ugorok – a hantik és manysik ősei – helyben maradtak. Visszatértek a halászathoz-vadászathoz, a lovas kultúra emlékeit már csak a temetési szertartásokban őrizték meg. A magyarok elődei viszont délebbre költöztek, ahol szárazabb volt az éghajlat. Itt egy nagyállatot (lovat és juhot) tartó, állattenyésztő életmód alakult ki.²⁰⁶ Az egész ősmagyar korban folyamatos volt az iráni nyelvi hatás. A bronzkori, iráni népekhez kötött andronovói kultúra legkeletebbi részén volt annak afanaszjevói változata (Kr. e. 23. sz.–15. sz.) Ez volt a bölcsője a Kr. e. 1. évezredben fennállt Jüe-csi (kusán) Birodalomnak, amely Kínától északra, Koreától az Irtis vidékére is kiterjedt. Ezt magas műveltségű, saját írással is rendelkező, szaka típusú nyelven beszélő iráni lovas nomádok alkották. Az ősi irániaktól származnak a magyaroknál a társadalmi szervezet, a harcászat, a közlekedés, a kereskedelem, a termelés, a vallás szavai. A magyarban az *Isten* középpercza, a *menny* és *imád* kelet-iráni eredetű.

198 Veres 2007: 10–11.

199 Banai-Lukács 2011

200 Boba 1996: 58.; Vásáry 2008: 63.

201 Gulya 1997; Az a hipotézis, hogy egy ugor „mese” jelentésű névvel fejezték volna ki azt, hogy az ő nyelvük érthető, ellentétben a környező népekével, ugyanúgy nem állja meg a helyét, mint a „szláv” önelnevezés rokonszemléletű etimológiája az érthetetlen nyelvű, néma „nyemec”-hez viszonyítva. A görög is „barbar”-nak nevezte a nem-görögöt, ám önmagát nem ehhez viszonyítva határozta meg.

202 Vékony 2002: 109

203 Veres 1997: 115.

204 Makkay 1998: 297.

205 Jankovics 2013

206 Veres 2007: 11–13.

A törökök csak az ugorokat követően vették át a lovas kultúrát, szintén az irániaktól.²⁰⁷ A Kr. u. első évszázadokban a magyarok az iráni nyelvű alánokkal is kapcsolatban álltak. Ezeket a népeket a 4. századi hun támadás azonban több csoportra szakította.²⁰⁸ A török népekkel való találkozása a magyaroknak Kr. u. 500 körülire tehető. Török nyelvi hatást mutat az eredetileg vegyes hangrendű *magyer* népnév népnévvé és törzsnévvé hasadása. A *magyar*, azaz a mély hangrendű alak lett a népnév, a magas hangrendű *Megyer* pedig a törzsnév. Róna–Tas szerint a népnév a magyar, a törzsnév viszont a szó török nyelvhez való igazodást mutatja: a magyar nyelvben a hangsúly mindig az első szótagon van, a törökben viszont a szó utolsó szótagon, így a magyarokat körülvevő törökök nyelvében az illeszkedést ez a szótag irányította. Ezzel illeszkedett be a *magyer* törzsnév a törökös magyar törzsnevek sorába.²⁰⁹

A magyarok az 5. századtól a Don és Kubán közt éltek, előbb az 551-ben alapított Türk Birodalomban, majd az onnan 630-ban kivált Kazár Birodalomban, ahol jelentékeny erőt képviseltek, a birodalom nyugati felét alkotva. A kazárok 670-ben segítségükkel tudják felszámolni 670-ben Kuvratnak a Dnyeszter és Don közt elterülő, a magyarokkal szomszédos bolgár államát. A bolgárok ezt követően többfelé szóródnak: a Kárpát-medencébe, Itáliába, a Balkánra, illetve a magyarok egy részével a Volga mentére. A magyarok a bolgárok helyére költöznek: a Dnyeper és a Kárpátok közt fekvő Etelközbe.²¹⁰ Még a kazár fennhatóság alatt alakult ki a magyaroknál a bírói tisztségek rendszere, ám a *gyula* és *kende* (*kündü*) közelebbi funkciójáról viszonylag keveset tudunk. Korábban úgy gondolták, hogy ezek a kazároktól esetleg átvett kettős fejedelemség intézményének személyei lettek volna.²¹¹

Magyarok az Etelközben

Itt éltek a 9. század eleje óta az avar (*onogur*) polgárháború vesztesei is, miután kiköltöztek a Kárpát-medencéből. Ők alkották Hölbling Tamás szerint²¹² az idegenek által *kavarnak* nevezett népet, amelynek önelnevezése azonban: *székely* volt. *Kun* (nem *kumán*, hanem *χun*) identitással rendelkeztek, amióta a Kárpát-medencében őket Attila népének, utódainak tekintették (mint pl. Fredegar is), ám a végső testvérháború veszteségeiként innen kimenekültek. Szerinte ők voltak azok, akiket Konsztantinosz szerint a többi népek *Σάβαρτοι* néven hívtak.²¹³

Harmatta János etimológiája szerint a *s'vard* a kazárok közt élő khvarezmiek nyelve alapján: *'fekete sereg'* (*s'w* = *'fekete'*, **āvard* = *'sereg, csapat'*)²¹⁴ Valóban, az orosz Őskronika a *kavarokat fekete* ugor néven is említi, máskor *kun* néven. Előbb a kazárok, majd a ruszok szolgálatában álltak, végül a finnugor magyarok szövetségesei lettek. Tekintve, hogy a *'sereg, csapat'* törökül *ordu*,²¹⁵ a *Σάβαρτοι* jelentése azonban egy másik olvasatban még *Csaba serege* is lehet. Anonymus több helyen említ is Árpád unokatestvéreként egy *Szovárd* (*Zuard*) vezért, mint igen jelentős haditetteket végrehajtó vitézt, aki végezetül seregével Görögországban marad,

207 Harmatta 1997a: 71–75.; Róna–Tas 2011

208 Harmatta 1997a: 76–77.;

209 Berta 1997: 215

210 Róna–Tas 1997: 189–193.

211 Ezt a felfogást cáfolja Hölbling 2010: I. 21–23.

212 Hölbling 2010: I. 107–108, 161, II. 180, 193–194.

213 DAI 38; MEH: 118,

214 Semmi közük a perzsa forrásokban szereplő örmény *szabirokhoz*: Harmatta 1997b: 128–129.

215 Harmatta 1997b: 129.

és ott nősül meg. Népe a *Csaba magyarja* (*Sobamogera*) nép, amely nevét szerinte onnan kapta, hogy „ostobán” nem jött vissza,²¹⁶ a *székelyek* pedig „Attila király népe voltak”.²¹⁷ A törökök által Székesfehérvárról 1543-ban zsákmányolt régi gestákból törökre átköltött Tárih-i Üngürüs is említi *Csaba* (*Kaba*) nemzetségfőt, amely hajdan népével kimenekült apja, Atilusz országából, ahová azonban vissza akar térni.²¹⁸ Kézai Simon szerint is Csaba Attila fia volt, aki ennek halála után testvérétől, a német-párti Aladártól vereséget szenvedett, előbb – görög anyja lévén – a görögökhöz menekült népével, majd oda – Szkítiába –, ahonnan korábban a Kárpát-medencébe bejöttek. A megvert hunok egy része *Csigla* (*Chigla*, *Sigla*, *Chigle*) *mezejére* menekült. Ekkor már székelyeknek nevezték magukat. Árpád idején eléje menvén Oroszország végeire, vele jöttek vissza. Csaba együtt jött be Árpáddal Pannóniába, előbb Szkítiában korozmin nőt vett el feleségül. Csigla: törökül: *’gáthely, gypü’*.²¹⁹ Hölbling Tamás szerint viszont *Levedia* (*Λεβεδία*) nem más, mint a kijevi mezőség: *lebedyn*: *’mezőség.’*²²⁰ Oroszország *végei* pedig más szóval: *gypü*. Csiglát sokan mégis a Kárpát-medencében keresik, holott Konstantin is azt írja a magyarok (*türkök*) eredetéről – akiknek azonban akkor még *Σάβαρτοι* volt a nevük –, hogy a Levediában lévő *Chidmasz* (*Χιδμάσ*), más néven *Chingilusz* (*Χιγγιλούσ*) folyó vidékéről valók.²²¹ Chingilusz tehát azonos Csiglával, Lebediában található, ami pedig azonos a kijevi mezőséggel, gypüvel.

A 811. évi bizánci–bolgár háborúban említett *vegry* ennek megfelelően: nem magyarok, hanem avarok.²²² Rájuk vonatkozik az az adat is, hogy Szent Cirill–Konstantin Krím környékén 860 táján ongorokkal (*ougr*) találkozik,²²³ Szent Metód pedig 882-ben az egyik *ugor* „királlyal” valahol a Duna mentén.²²⁴ Az a megállapítás pedig, hogy Etelközben a magyarság életmódja már félnomad, félig letelepedett volt, s gazdálkodásukban a szarvasmarha-tartás dominált,²²⁵ a kavarak életmódjára utalhat.

A magyarok honfoglaló törzsszövetségének neve jellegzetes törzsszövetségi név volt, a „Hétmagyar” (*Hetumoger*), tekintve, hogy a törzsszövetségnevek igen gyakran számnévet tartalmaznak.²²⁶ Törzsszövetségük *vérszerződéssel* jött létre.²²⁷ Az írásbeliséget megelőző idők szertartásos szerződéseinek ezt az egyikét először Hérodotosz említi (i. e. 1. század) a szkítáknál. Azóta számtalan történelmi adat van rá.²²⁸ Még a jelenkorban is létezik, pl. a székelyeknél. Szoros barátságot, védelmi és támadó szövetséget fejez ki: Egykorú, azonos nemű, de más nemzetséghez tartozó személyek egymás középső ujjából vért fakasztanak és megszívják.²²⁹ Az első magyar fejedelem a Turul nemzetségből való Álmos volt. E nemzetség 860–865 körül váltja a kavarak

216 Anonymus 7., 33., 35–37., 44., 45. fejj.; MEH: 140, 159–163, 168–170, 290.

217 Anonymus 50. fejj.; MEH: 174.; Györfly György álláspontja viszont az – Anonymust nem tartván hiteles forrásnak –, hogy Csaba a székelyek vezéréként a 940-es években lázadhatott fel a magyarok ellen, ezért kellett menekülnie a Balkánra, s ekkor szórták szét megtorlásul a székelyeket az országban. (Györfly 1984: 678.)

218 Tárih-i Üngürüs 163–164.; Blaskovics 1998: 101–102.;

219 Kézai: (19)–(22). MEH: 186–187, 294.

220 Hölbling 2010: II. 193–194.

221 DAI 38; MEH: 118.

222 Mitrofan-prológ, HKÍF 157–158.

223 A Cirill-legenda VIII. 22–25.; MEH 127.; Király 1996: 113–118.

224 Szent Metód-legenda XVI. 1–4., MEH 128. ; Király 1996: 113–118

225 Ibn Ruszta alapján Veres 2007: 13.; Róna–Tas 1997: 259.

226 Róna–Tas 1997: 267

227 Anonymus 5-6. fejj., MMFH I. ; MEH 138–140.

228 Sebestyén 1905: 22–23.

229 Tárkány 1981: 497.

korábbi, kazár-barát levediai vajda (*βοέβοδος Λεβεδίας*) nemzetségét,²³⁰ amit a kazárok kénytelen vesznek tudomásul.²³¹ A keleti forrásokból is arról értesülünk, hogy 860-870-közt megromlik a magyar-kazár viszony.²³² Ez idő tájt, 862–881 közt volt a kazár belháború is, ekkor csatlakozhattak a kavarak a már kialakult politikai szervezettel rendelkező magyarokhoz.²³³ A török nyelvű kavarak nyelvileg még a honfoglalás előtt asszimilálódtak. Erre Konstantin is utal.²³⁴ Benkő Loránd pedig arra mutat rá, hogy a kavarak száma és társadalmi súlya nem lehetett nagy, hogy eredeti nyelvüket viszonylag gyorsan elhagyták, s így a velük kibővült magyarság nyelvileg igen erősen érkezett új hazájába. Nyelvükben dialektusok sem voltak, a nomadizálás egységesnek tartotta meg a nyelvet. Török–magyar kétnyelvűség emiatt egyáltalán nem is jöhet szóba,²³⁵ annyira alapvető feltétel a gyors, hatékony hadviseléshez a közös vezényleti nyelv. Hölbling Tamás szerint még a kavarak és a magyarok identitása is összeolvadt. A Volgán túlról érkező Árpád magyarsága felveszi a Kijev alatt talált kavarak hun-identitását. A krónikás hagyományban már így jelenik meg, sőt Konstantinnál is. Ez az eredete a hun-magyar rokonság hiedelmének.²³⁶ A kavarakkal (*kunokkal*) – miután legyőzték őket – a magyarok *kölcsönös* szövetséget esküsznek,²³⁷ mint korábban egymással is. Mindazonáltal a magyarok a kavarakról rájuk ragadt *ungarus* nevet mégis csúfnévként tekintették, Anonymus is ilyen értelemben használja,²³⁸ amikor eredetét nem tudva magyarázni próbálja.

A magyarok Kijevet még Álmos megválasztása után foglalták el.²³⁹ Ezt követően – mint a mellettük szövetségesként harcoló kavarakkal is – a ruszok és magyarok kapcsolata jó lehetett, tekintve, hogy Anonymus elmondása szerint Kijev elfoglalása után oroszok csatlakoztak a magyarokhoz.²⁴⁰ Az orosz őskrónika – amely egyébként mindig jelzi a konfliktusokat, pl. a besenyők és a ruszok közt – a magyarokkal való együttlételet jónak mutatja be a magyarok ott tartózkodása, majd távozása után.²⁴¹ Szövege ugyan függ a magyar forrásoktól,²⁴² ám ez egyben annak is tanúja, hogy a magyar–kijevi kapcsolatok még az Árpád-házi királyok idején is jók voltak.

A 890-es évek besenyő támadásai kettészakítják a magyarságot, s új haza keresésére készítetik.²⁴³ Álmos fiát, Árpádot 894 körül fejedelemmé választják, *pajzsra emeléssel*, kazár szokás szerint. Többen úgy gondolják, hogy ezzel a szokással a magyarok a kazároktól való függésüket fejezték ki.²⁴⁴ A pajzsra emelés azonban eredetileg római, majd bizánci eredetű kazár szertartásos szokás volt, amely Bizáncban már nem dívott. A pajzs a nap jelképeként pedig azt fejezte ki, hogy a felemelt személy a kozmosz ura.²⁴⁵ Ez a szertartás a magyaroknál ezért éppen a kazároktól való függetlenedés jele lehetett, azt fejezvé ki vele, hogy már ők

230 Bíró 2010: 200–202.

231 Róna–Tas 1997: 260.

232 Róna–Tas 1997: 260.

233 Tóth 1998: 67; Tóth 2013: 331.

234 DAI 39. ; Moravcsik 2003: MEH: 118–120; MMFH: III. 393–398.

235 Benkő 1997: 166, 168, 172, 174.

236 Hölbling 2010: II. 194.

237 Anonymus 10. fej., MEH: 143.;

238 Anonymus 39. fej., MEH: 164.; MMFH: I. 230–231.;

239 Anonymus 8-9. fej., MEH 141–143.; MMFH: I 212–213.;

240 Anonymus 10. fej., MEH 143.

241 Bartha 1984: 537.

242 Hölbling 2010: 39–41.

243 Tóth 1998 26.

244 Tóth 2013: 340–349.

245 Négyesi 2013: 592.

is rendelkeznek olyan rangú szuverén fejedelemmel, mint a kazárok. Tudunk Szent István apja, Géza fejedelem pajzsra emeléséről is.²⁴⁶

A magyarok honfoglalása

Az Etelköz a magyarok számára a javaikból kifosztott és keleti szomszédaiktól a területükről elűzött besenyők beözönlése miatt²⁴⁷ megtarthatatlanná vált. Kézenfekvő volt a Kárpátok védelme mögé húzódni egy, a korábbihoz hasonló, új hazába. A Kárpát-medence több állam határterülete volt. Nyugaton a Keleti Frank Birodalom szláv vazallus államai, délen a Bolgár Birodalom végei nyúltak be ide, az Alföldön meg azon „avarok pusztasága” volt minden markánsabb állami szervezés nélkül, akik a honfoglaláskor már elszlávosodtak.²⁴⁸ A morvák egy más, szintén fenyegető veszedelemmel néztek szembe. Arnulf király, miután Szvatopluk megtagadta neki az engedelmességet, 892-ben a frankokkal, bajorokkal, alemannokkal, magyarokkal, lengyelekkel, egyetértve Braszlav pannón uralkodóval egy négyhetes, a magyarok részvétele miatt rendkívül pusztító büntetőhadjáratot folytatott ellene, megnyerve hozzá még a bolgárokat is, hogy tiltsák meg a morvák sóbeszerzését Erdélyből.²⁴⁹ Szvatopluk azonban vereségébe nem nyugszik bele, hanem a bajor krónikás nagy bosszúságára „körüljárja a vele határos környező vidékeket”, végül ez a „minden álnokság rejtkehelye” (*vagina*) „zavart kelt” az ellene jól felépített szövetségben. Hogy mivel, az abból derül ki, hogy a magyarok 894-ben már nem ellene, hanem mellette lépnek harcba.²⁵⁰ Éppen a legerősebb felet nyeri meg magának. Szvatopluk követjeivel való egyezés története a magyar gestákban maradt fent a fehér ló mondájában: megkeresik Árpádot és Kurszán kendét füvet, földet és vizet hozva magukkal, akikől viszonzásul egy díszesen felszerszámozott fehér lovat kapnak.²⁵¹

A fehér ló mondája a magyar krónikákban maradt fent, többféle, erősen torzult formában. A 14. századi Képes Krónikában megőrzött, 12. századi Gesta Ungarorum szerint Kurszánt (*Kündü fia Kusid*) Árpád elküldi, hogy felderítse a Kárpát-medencét. Ez utóbbi fordulat a Biblia (Szám 13. fejj.) nyomán került a történetbe, ahol Mózes kémeket küldött ki az Ígéret Földje termékenységének felderítésére, amire a magyaroknak nem volt szükségük, mert a Kárpát-medencét már ismerték. A követ Szvatopluk elé járul, aki megőrül az addig ismeretlen jövevényeknek, azt hiszi, hogy telepések jöttek. Ezzel szemben a morva fejedelem már ismerte a magyarokat; telepések pedig a 12. századtól kezdtek csak érkezni a Kárpát-medencébe főleg a Felföld lakatlan erdősegeinek benépesítésére irtásfalvakkal.²⁵² A követ által mutatóba hozott fű, víz, föld mintáért Árpád felszerszámozott, nagy termető, fehér lovat küld Szvatopluknak, aki ezt elfogadja, ám haragra gerjed, amikor megtudja, hogy a magyarok a földet, füvet, vizet országa szimbólumaként értelmezték, ezért háborút indít, amelyben elesik.²⁵³ Ezzel szemben semmiféle háború nem tör ki a két nép közt, Szvatopluk ugyan valóban meghal, ám halála nem függ össze a

246 Györffy 1984: 725.

247 Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon 889; MEH 206; MMFH I. 136–137.

248 Benkő 1997: 171

249 Aventinus, MEH: 263–264; Annales Fuldenses 892.; MEH 210; MMFH I. 118–119.; Liudprandi Antapodosis I.13., MEH: 224.

250 Annales Fuldenses 894. , MEH: 211; MMFH I. 120–121.

251 Györffy 1984: 590.

252 Kristó 2003: 82–83.

253 MEH 130–132.

hadjárattal,²⁵⁴ feltehetően természetes halállal végezte. A történetet van, aki szándékos félreértés keltéssel előidézett *casus bellivel* magyarázza: „A meghódolásra való felszólításnak és az előre elhatározott cseles területszerzésnek kiterjedt mondaköréből ... a Hérodotosz óta sokat idézett Dareiosz-féle üzenetváltás a leginkább mondai: a perzsa király követe útján földet és vizet kér a szkítáktól, akik gúnyból pockot, madarat, békát és öt nyilat küldenek: ha a király nem bújik földbe, mint a pocok, nem ugrik vízbe, mint a béka, és nem száll el, mint a madár, át fogják járni a szkíták nyilai. Ám Dareiosz ezt úgy értelmezi, hogy a szkíták a pocokkal átadták neki a földet, a békával a vizet, a madárral a száguldó lovat”. A szkíták a kor híres lótenyésztői és exportőrei voltak, „nyilvánvaló tehát az önkéntes meghódolás, ennek megtagadása esetén pedig a támadás jogos”.²⁵⁵ Csakhogy itt nem volt háború. A Néprajzi lexikon még meg is jegyzi, hogy a Szvatoplukhoz „fűződő monda értelmezésében nehézséget jelent a magyar–morva érintkezések 9–10. század állandósága, úgyszintén kivétel nélküli baráti jellege”.²⁵⁶

Anonymus Gestájában a feledésbe merült Szvatopluk név helyett egy *Salanus* vezér szerepel, akitől egy területet fű-föld-víz jelképes formában vesznek meg a magyarok. Anonymus a vételárat már magasabbra, „realisabbra” emeli: tizenkét fehér lovat, rabszolgákat, prémekeket említ, Salanusa pedig egyáltalán nem érti félre az ügyletet. A magyarok a végén Tarcal hegyén fehér lovat áldozva nagy áldomást csapnak, majd a vételi szerződést Salanussal megerősítik.²⁵⁷ Árpád később Salanustól további területet is követel, a megrettent vezér enged, ekkor azonban azt is közli vele, hogy a vétel egész birtokára vonatkozott. Salanus erre már fegyverrel áll ellent, ám a magyarok legyőzik.²⁵⁸ A Tárih-i Üngürüs is tartalmazza ezt a történetet. Árpád Erdélyben táborozva hall arról a földről, amely korábban az őseié volt, most Csupolug királyé. A kiküldött kémek szerint minden tekintetben bővelkedő a tartomány. Elhatározzák, hogy csellel szerzik meg. Fehér lovat, értékes nyerges és kantárt küldenek a királynak, ám ő a kísérő levél lényegét nem érti meg, és nem gondol arra, hogy itt adásvételről lehet szó. Amikor megérti, hogy az országát kéri, haragra gerjed és haddal áll ellen. Árpád átkel a Tiszán Szegednél, Csupolug pedig a Dunán, és megütköznek. Veresége után Csupolug menekül, és Budára igyekezve Pest felett a Dunán átkelni akarván vízbe fullad.²⁵⁹

A történészek felismerik, hogy Szvatopluk lováról szóló monda egy szerződés emléke.²⁶⁰ László Gyula szerint az arannyal szerszámozott ló adományozása hatalomba iktatás jellegű szertartást sejtet. A madarasi ásatásnál feltárt gepida fejedelem is az avar kagántól színarany szerszámú lovat kapott.²⁶¹ Györffy azonban egynek veszi azokkal a – későbbiekben említett – szövetségi szerződésekkel, amelyekben szintén szerepelnek nyereg, fű stb.,²⁶² viszont fehér ló egyetlen esetben sem, hanem minden esetben kutya. A két állat mitikus jelentése azonban teljesen más.

Hofer Tamás a középkori tulajdonátruházással kapcsolatos jogérvényességi rítusokat kutatva pedig azt találta, hogy azok mindig valami tárgy átadásával jártak, legyen szó akár

254 Györffy 1984: 590.

255 Katona 1997: 270.

256 MNL: II. 93-94.

257 Anonymus 14. és 16. fejezet.; MEH 148–149. ; MMFH: I. 217–219.

258 Anonymus 30, 38 és 39. fejezet.; MEH: 163–164.; MMFH: I.223, 229–231.

259 Tárih-i Üngürüs, 168–182. ; Blaskovics 1998:105–112.; HKÍF: 83–88.

260 Göckenjan 1997: 336–337.

261 László 1986: 157–158.

262 Györffy 1984: 590.

ajándékozásról, akár adásvételről.²⁶³ A Nagykunságban egy lakóház adásvételéhez még a 18. században sem kellett írásbeli szerződés: a tulajdonosváltást jelképesen hozták a közösség tudomására: pl. a házból kivittek egy széket vagy egy párnát.²⁶⁴ A középkorban a vazallusá fogadásnál a földesúri birtok juttatását egy darab rög átadása kísérte, a vazallus leendő ura kezébe tette a kezét, ő pedig átkulcsolta azt, közben szájon csókolták egymást: a lélegzet és nyál egyesülése a vérszerződéshez hasonló egységét hozva létre a szövetség felbonthatatlanságát fejezte ki. Fekete Ermold krónikájában szerepel Harold dán király vazallusi szerződésének rítusa: Felkereste Jámbor Lajos császárt, kifejezte, hogy alattvalója kíván lenni, kezét nyújtja, amit a császár átkulcsolt. A végén ő adott új vazallusának lovat és fegyvereket.²⁶⁵ Ez az utóbbi leírás nagyon emlékeztet a fehér ló történetére. Szvatopluknak – mint Haroldnak is – már van birtoka, ők kapják a felszerszámozott lovat is, s nem pedig adják, mint olyan esetekben, ahol a vazallus birtokot is kap. Két dolog viszont azt jelzi, hogy mégsem vazallusi szerződésről van szó. Egyetlen elbeszélésben sem szerepel Szvatopluk esetében a kéz átadásának a gesztusa, ami ezt fejezné ki. Másrészt a ló nem közönséges ló, hanem fehér ló, amely a nomádoknál mitikus állat. A néprajz ismer mitikus hátsólova, ez rendszerint mén vagy paripa, és fel van szerszámozva. Lovasa a világosság képviselője, napisten, fehér vagy szürke a szőre.²⁶⁶ Árpád, akit nemrég emeltek pajzsra „napkirályként,” szintén ilyen lovon ült, s ilyet adott Szvatopluknak is. A Képes *Krónika* illusztrálja is a jelenetet. A képen csak két fehér ló látható, Árpádé és Szvatopluké, a többi ló színe más. Mindkettő nagy testű hátsó. A korabeli csontmaradványok és leírások arra utalnak, hogy a honfoglalók előkelői nem kis lovakon ültek, amilyen a Przewalski-ló vagy a mongol taki, hanem nagy és szép termetű hátsó állatokon, amilyen az akhal-tekini türkmén ló.²⁶⁷ A fehér ló a magyar gondolatvilágban egyébként különleges szerepet is játszott. A fehér ló természetfeletti mivolta miatt áldozati állat volt.²⁶⁸ A honfoglalók előkelői mellé a halott egyik lovának lenyúzott bőrét is eltemették, benne a koponyájával és végtagjaival, nyereggel, lószerszámmal együtt.²⁶⁹ E szokás az ugor idők óta fennállt, mert a szubarktikus tájakra szorult vogulok és osztjákok nem tarthattak lovakat, ezért a loáldozathoz az Urálon innenről szerezték be az állatokat.

A fehér lónak a magyarság hiedelmeiben betöltött jelentősége rokon az obi-ugorok fehér lovának gondolkörével.²⁷⁰ Végül a magyar folklórban szerepel a Fehérlófia alakja is, amely egy olyan hősmese alakja, amely ugyan egész Európában ismert, ám ott a csodás képességű hős sohasem lótól, hanem más lénytől származik.²⁷¹

Az írásbeliséget megelőző időkben, a középkorban nagy kultúrája volt a jelképes gesztusoknak. A keresztény liturgia, amely ekkor alakult ki, telve van ilyenekkel, amit a mai kor emberének már magyarázni kell. A jelképes gesztusok hidalták át az eltérő kultúrákat is, amelyek ha máshol nem, a kereskedelembe találkoztak, amikor pl. egy nomád az összezsákmányolt értékeit idegen városban számára hasznos dolgokra cserélte. Így nem kell feltételezni azt, hogy a frank kultúrájú szláv és a nomád magyar fejedelem nem értették volna meg egymást.

263 Hofer 1996: 61–64.

264 Tárkány 1981: 531–532.

265 Hofer 1996: 61–64.

266 Jankovics 2013

267 Paládi-Kovács 1997: 100skk.

268 Anonymus 16. feji.; MEH: 149.; MMFH: I. 219.

269 László 1944: 387–396; 450skk

270 Bartha 1984: 465–467.

271 MNL: II. 92–93.

Amint a magyaroknak a kavarokkal kötött szövetsége – bár legyőzetésük után – *kölcsönös*, egyenrangúságon alapuló volt, ezt kell feltételeznünk a magyar–morva szövetségről is. A szlovákok interpretációjában őseik a magyarokat vendégként fogadták és egyezséget kötöttek velük. A Fehér ló mondájának valódi értelmét tehát nem nehéz megtalálnunk abból kiindulva, hogy valamely szerződésben mindig összemérhető dolgokat cserélünk egymással. Konkrét tárgyat konkrét tárgyra, szimbolikus tárgyat szimbolikusra. Ha a fű, föld, víz egy országot szimbolizált, akkor a fékkel és nyereggel felszerszámozott fehér ló is valamiféle szimbólum volt, különösen, ha már önmagában is annyi mitikus jelentést hordozott. Az aktus pedig, ami ennek folytán létrejött, aligha volt más, mint a két nép közti szerződés, amelyben Szvatopluk a végveszélybe került Moráviát ajánlotta fel a Hétmagyar törzsszövetségnek, miközben ő maga ebben a szövetségben egy Árpádéhoz hasonló fejedelmi funkciót kapott. Szvatopluk ezzel az országának északi részét illetően a frankokkal, a déli részét illetően a bolgárokkal fennálló korábbi függő viszonyát cserélte fel egy magyarokhoz csatlakozó nép fejedelmi rangjával.

Szerepel a Képes Krónika történetében az a motívum is, amely szerint Árpád az esemény végén megtöltötte a Duna vizével kürtjét, imádkozott, majd a magyarok így kiáltottak: „Isten! Isten! Isten!”²⁷² Más szóval a szerződést egy *áldomás* zárta le, azaz áldozat, a bevégzett sikeres szerződéskötés végén.²⁷³ Magyarországon faluhelyen még a 18. században is csak az a szerződés volt érvényes, amelyre áldomást ittak, amit a vevő fizetett. A tanú kiivott egy boros poharat, majd a poharat lefelé fordította.²⁷⁴ Az áldomás tényéből is látszik, hogy a jelképes cselekmény nem annyira egy jövőbeli közös harcra vonatkozott, hanem inkább valami, már létrejött olyan eseményre, amit meg lehetett ünnepelni: ez pedig a magyar–kavar törzsszövetség kibővülése volt Moráviával.

Érdeemes végül arra is felfigyelni, hogy a *Fehér ló* mondája is mutatja a „kettős hagyományt”, amely a magyar és kavar nép és hagyományaik összeolvadására vezethető vissza. A Kárpát-medencét egyszerre *két* jogcímen szerzik meg a magyarok: egyfelől a fehér lovas szerződés, másfelől az Attilától származó örökség jogán. Az előbbi a magyarok, a másik a kavarak jogfelfogása szerint. Ez volt az egyik oka, hogy az emlékezetben az esemény eltorzult. A másik pedig az, hogy Szvatopluk gyorsan meghalt, utána káosz keletkezett, s a szerződés tartalmának kibontására nem is volt sok lehetőség. Végül pedig a kereszténység felvétele végleg eltörölte a pogány mítoszokat. A magyar–morva államszerződés jelentőségét utólag lehet felmérni. Ekkor született meg a Kárpát-medence egyesítésével az addigi Köztes-Európából Közép-Európa. Európa egymásba vesző hátsó udvaraiból Európa közepe. Sajnálatos, hogy a nyitrai szlávok – mint kiderül – nem sokáig őrizték meg benne eredeti súlyukat.

Magyarok a Kárpát-medencében

A megkötött szerződés értelmében a magyarok Szvatoplukkal való szövetségben 894-ben lerohanják a frank-hűbéres Pannóniát. Ősszel azonban Szvatopluk váratlanul meghal. A magyarok – közelebbről: kavarak, illetve székelyek – ekkor visszavonulnak a Felső-Tiszára. Csakis nőket zsákmányolnak, amiből arra lehet következtetni, hogy az új hazában kívánnak

272 MEH 130.

273 MNL: I. 61.

274 Tárkány 1981: 531–532.

letelepedni és családot alapítani.²⁷⁵ Vezérük Árpád trónörököse, Szabolcs volt.²⁷⁶ Regino Szvatoplukot „bölcsek és eszesek” jellemzi.²⁷⁷ Uralkodása idején érte el a legnagyobb kiterjedését a nyugati szlávok összefogása. Bizánc, Bulgária és a Keleti- Frank Birodalom közt egyensúlyozva próbálta kivívni a szlávok függetlenségét. A *Regnum Sclavorum*ban személye legendává magasztosul: a földkerekségről az összes szlávot egy nagy birodalmi gyűlésre gyűjti össze, amire a pápa püspökökből álló ünnepi delegációt küld.²⁷⁸ Méltó párja ez a mű akár az ékesvirágosra tarkított, énekekkel megtűzdelt Tahiri Üngürüsnek, vagy akár Anonymus művének is, amely a honfoglaló magyarok hun-tudatát illetően ugyan forrásértékű,²⁷⁹ ám pl. a szláv személyek nevét, birtokaik helyét illetően a szerző ismereteinek hiányát szárnyaló fantáziája tölti ki, amint ezt több történész-generáció aprólékos munkával ki is derítette. Mindez megerősíti Ungváry Jenő analízisét²⁸⁰ Anonymus szókinéséről, amiből viszont az derül ki, hogy a ránk maradt szöveg jóval későbbi, mint eddig gondolni lehetett: akár 15. századra is datálható.

Árpád 895-ben átkel a Kárpátokon a fősereggel. Addig csak alvezérei hadakoztak a Kárpátokon túl, maguk a fejedelmek soha. Ő sem kalandozni jön be, hanem mint honfoglaló²⁸¹ az előző évben kötött szerződés értelmében. Az Etelközben Álmos vezérlete alatt maradt magyarokat közben a besenyőktől súlyos vereség éri. Ők menekülve, megfogyatkozva érkeznek Erdélybe.

Szvatopluk országát még halála előtt felosztotta három fia között, de úgy, hogy a legelső legyen köztük a nagyfejedelem. Az összekötözött pálcák ősi példájával intette őket az egységre.²⁸² A végrendelkezés nyilván még akkor történt, mikor egyik fiát túszul kellett adnia. Sőt, betegeskedhetett is már, hogy erre sor került. Igen valószínű, hogy II. Szvatopluk volt az a fia Szvatopluknak, a legkisebb, akit 892-ben túszul adott a frankoknak. Az Uherské Hradiště Sadsko magaslatán talált temető 12/59 számú sírja pedig I. Szvatopluké lehet, akinek állkapcsában hatalmas cisztát találtak, ami a halálát okozhatta.²⁸³ Ezt követően egy évre (895-ben) belháború tört ki két fia közt.²⁸⁴

Az uralkodók közti szövetségek a személy halálával megszűnnek,²⁸⁵ ám Árpád és Szvatopluk szövetsége nem alkalmi, hanem dinasztikus jellegű volt, ezért a magyarok II. Mojmir, az idősebb fiú, a trón örököse mellé álltak. II. Szvatopluk, aki 898-ban még csak „gyermek” volt, a bajorok segítségét „kéri”, akik Moraviából „könyörületből” elviszik magukkal.²⁸⁶ Azaz apja halála után a frankok léptették fel bátyja ellen, majd fogságba esvén kiszabadították. Ő volt a három fiú közül a legkisebb. II. Szvatopluk 882 körül születhetett,²⁸⁷ a frankoktól 898-ban Karintiában kap földbirtokot,²⁸⁸ 903-ban egy másikat Felső-Ausztriában,²⁸⁹ 899–910 közt pedig Szlavónia

275 Györfly 1984: 590.; Annales Fuldenses 894. év; MEH: 211.

276 Györfly 1984: 621.

277 Reginonis abbatiss Prumiensis Chronicon 894; MEH 208; MMFH I. 139–140.

278 Thallóczy 1896: 485–504.

279 Hölbling 2010: II. 325–329.

280 Ungváry 2010

281 Györfly 1984: 591.

282 DAI 41. fejezet. Moravcsik 2003: 181. ; MMFH: III. 398–399.

283 Makkay 2009: 112, L. Galuška nyomán

284 DAI 41. fejezet. Moravcsik 2003: 181. ; MMFH: III. 398–399.

285 Györfly 1984: 601.

286 MEH: 213; Annales Fuldenses, 899. év

287 SBS: V. 387. szerint 865k született volna

288 MMFH: IV: 898,

289 MMFH III. 89–90.;

uralkodója lesz.²⁹⁰ Azt a Szvatoplukot, aki élete végén remetének állt a Zobor-hegyen,²⁹¹ vele azonosítják,²⁹² ám valószínűbb, hogy I. Szvjatopolk (981–1019) turovi hercegről, I. Vlagyimir kijeji fejedelem fiáról van szó, aki az orosz Őskronika szerint több gaztett elkövetése után tűnt el megőrülve a lengyel–cseh határvidéken.²⁹³

A harmadik fiúról nem esik szó, holott ő lehetett a legidősebb, a 859 táján született Predszlav,²⁹⁴ aki a japán Senga és Szegfü László szerint azonos Anonymus Salanusával, a Nagy Kean (kagán) unokájával²⁹⁵, s akinek népe betelepített/települt bolgár és szláv²⁹⁶ (abodrit) lakosság volt. Nem frank, hanem bolgár vazallus volt, így nem vett részt a testvérháborúban, avar-szláv etnikumú országa pedig csak kezdetleges törzsi alapokon állhatott. Valószínűleg I. Szvatopluk és Predszlav alakja olvadt össze Salanus alakjában. Ami a nevet illeti, Anonymus annyit tudhatott, hogy Zalavár szláv fejedelmi központ volt. Arra gondolva, hogy Anonymus helynevekről szokott elnevezni személyeket, fennáll a gyanú, hogy a *Salanus* annyi, mint *Zalai*.

Árpád népének területe ekkor már a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig terjed. 894 és 900 közt a magyarok és Szvatopluk népe közt béke volt, ennek jeleként ismét megindult a sószállítás Erdélyből Morvaországba. Itt 898–899-ben a pápa jóváhagyásával még püspököket is szentelnek. A magyar–morva békét a II. Mojmir és II. Szvatopluk közti háborúság nem érintette.²⁹⁷

Több év béke és az új hazában történt berendezkedés után 899-ben Arnulf császár megnyeri a magyarokat egy itáliai hadjáratra.²⁹⁸ Theotmár érsek a pápához írt levelében (900) azt panasolja, hogy a frankok is, és a morvák is „kutyára vagy farkasra és más istentelen és pogány dolgokra” esküdve kötöttek szövetséget a magyarokkal.²⁹⁹

Ezt a kutyára kötött szövetséget szokták emlegetni a Szvatoplukkal kötött szerződés magyarozataként. Györffy György felemlíti, hogy 815-ben Omurtag bolgár kán úgy kötött V. Leó császárral szövetséget, hogy megkóstolták egy kettévágott kutya vérét, a császár egy kupa vizet öntött a földre, átfordított egy nyeret, megérintett egy fétet és felemelt egy csomó füvet.³⁰⁰ Bár szerepel ebben is egy állat, egy nyereg, egy fét, meg fű is, a cselekmény jelentése egészen más: Omurtag önelátkozása arra az esetre, ha megszegné az esküt. A víz kiöntése: a vére így folyjon el. A nyereg és kantár: így bukjon meg. A fű felemelése: a föld nyelje el.³⁰¹ A kutyáeskü lényege önelátkozás: úgy vesszek el, mint ez a kutya.³⁰² A fehér ló mennyei állat, a kutya viszont az alvilág megjelenítője. Káromkodásainkban, átkainkban az ördög szó mellett jelzőként leginkább a kutya, vagy az eb szavunk szerepel.³⁰³ A Magyarországon élő kunok (kumánok), akik a 13. században olyan mentalitás szerint éltek, mint a magyarok a honfoglaláskor, szintén kettévágott kutya teteme fölött kötöttek szerződést. Az eskü megszegőjének lelke nem juthatott

290 Mladjov 2014b

291 Cosmas Pragensis: Chronicon Boemorum Lib. 1. cap. 14.; HKÍF 1616-162.; MMFH I. 201.

292 SBS: V. 387.

293 Makai 1997: 4–6.

294 Kováč 2011: 31.

295 Anonymust követő értelmezések szerint ő lett, és nem az apja lóval „megcsalán”. (Senga 1983: 334–335; Szegfü 1997: 335–343.)

296 Anonymus 11. fej.; MEH: 144–145.;

297 Györffy 1984: 597–598.

298 Györffy 1975: 43–46.

299 Györffy 1975: 34. ; Theotmár-levél, MEH: 217–222; MMFH: III. 232–239.

300 Györffy 1984: 601.

301 Göckenjan 1997: 336–337.

302 Göckenjan 1997: 339.

303 Nagy 2007: 77.

be a túlvilági kapun, amit az áldozati kutya őrzött. 1254-ben, István herceg és a kun Erzsébet házasságkötésekor: „az esküvőre megjelentek a kun vezérek, tízen, és népük szokása szerint egy kutyát kettévágtak, a dögre megesküdtek, hogy Magyarországot, mint a király hívei a tatárok és más népek ellen megoltalmazzák”.³⁰⁴

A magyarok úgy vonulnak Itáliába, hogy a Dunántúlon a frank szövetségesnek ne okozzanak kárt.³⁰⁵ Theotmár 900-ban a pápának írt levelében Pannóniában csakis a morvák által elkövetett kegyetlenségekről ír.³⁰⁶ 899-ben azonban Arnulf császár váratlanul meghal, a vele kötött szövetség ezzel érvényét veszti. Pannóniában zűrzavar tör ki, az Itáliából visszatérő magyarok különösebb harcok nélkül szállják meg a frank-alattvaló pannóniai-szláv Braszláv Pannóniáját.³⁰⁷ Közben egy, a császár ellen fellázadt és tartományából, Ostmarkból elmenekült gróf a szomszéd II. Mojmir támogatását megnyervén harcosaival átkel a Dunán, onnan visszafoglalja tartományát, majd az átláthatatlan helyzetben Pannóniát is meg akarja hódítani. Az ostmarki gróf által vezetett morvák Bánhidánál találkoznak össze az Itáliából hazatérő magyarokkal, megütköznek egymással, a csatában a magyarok győztek. Ezt követően a magyarok megszállják a Nyitra-vidéket is.³⁰⁸ A magyarok az új frank uralkodótól 900-ban e status-quo elismerését azonban nem nyerik el, ezért a Duna két partján a bajorok ellen indulnak. A déli, kisebb sereg győz Ennsnél, az északi viszont vereséget szenved. 902-ben a morvák és a bajorok összefogva támadnak a magyarokra, ám ők megdöntik Moraviát.³⁰⁹ Erre az időre utal Ibn Ruszta 910 táján, amikor a dunántúli és morvaországi szlávokról³¹⁰ azt írja, hogy a magyarok „állandóan legyőzik azokat a szlávokat, akik közel lagnak hozzájuk. Súlyos élelmiszer-adókat vetnek ki rájuk és úgy kezelik őket, mint foglyaikat”.³¹¹ A magyarok egyébként nem bántak brutálisan a hódított népekkel, hanem megnyerni igyekeztek őket. Mindez éles ellentétben áll azzal, amit az avarok és duleb, illetve karantán szlávokkal való kapcsolatáról tudunk.

898-ban, a Kárpát-medencébe való bevonulásuk után az orosz Őskrónika előbb azt írja a magyarokról, hogy miután átkeltek a Kárpátokon, az ott élő szloveneket „alávetették maguknak” (*покоривше я подь ся*), néhány sorral odébb már ezt úgy fejezi ki, hogy a magyarok a szloveneket „magukhoz foglaltak” (*их же приима*).³¹² A jó viszonyt az is mutatja, hogy a morva-szlávok egy része a háborúban a magyarsághoz társul, olyan mértékig, hogy a németek nagy botránkozására magyar módra kezdi borotválni a fejét,³¹³ sőt azt is feljegyzik, hogy a magyarok még a (idegen) szolgálkat is megtanítják nyilazni.³¹⁴ Salanus vezérnek a Dunától északra, Nyitraig húzódó vidékén élő népének előkelői a magyarokhoz állnak harcolni, fiaikat kezesül adva. Sőt, Nyitra megvívása után még a hűségesküt tenni nem akarók is kapnak birtokokat más vidékeken.³¹⁵ Anonymus „*Mén-Marót*” alakja, aki az ő fehér ló történetében szerepel, II. Mojmirnak felel meg,³¹⁶ habár uralmának területét az Alföldre helyezi. T. i. ő volt az a *marót* (*morva*), akit a fehér

304 Nagy 2007: 78.

305 Györfly 1984: 597–598.

306 Theotmár-levél, MEH: 217–222; MMFH: III. 232–239.

307 Györfly 1984: 601.

308 Györfly 1975: 43–46. Mások szerint II. Svatopluk volt a bánhidai csata vesztese. (BS: V. 387.)

309 Györfly 1975: 43–46.

310 Hölbling 2010: I. 26–27.; Zimonyi 2005: 227.

311 Ibn Ruszta; MEH: 88.; MMFH: IV. 343–344.

312 PVL: Hodinka 1916: 41. Kniezsa fordítása szerint: „leigáztak” (MEH 126.); MMFH I. 193–195.

313 Theotmár-levél, MEH: 217–222; MMFH: III. 232–239.

314 Reginonis Chronicon 890. MMFH I. 137–139. MEH 208.

315 Anonymus 33–37. fejezet; MEH 116–162.; MMFH: I. 225–229.

316 Györfly 1975: 40–41.

mén révén tartottak számon a magyaroknál mint trónörökös. Anonymus szerint a vesztes csata után Ménmarót (Mojmir) Árpádtól visszakapta országát, ő pedig lányát Arpád fiának, Zoltának (azaz a fejedelemnek, a Szultánnak, születési nevén Leventének) adta feleségül.³¹⁷ Ezt látszik igazolni, hogy az egyik fő morva vár, Břeclav-Lundenburg neve 1056-ban Laventenburch volt.³¹⁸ Szintén Anonymus írja, hogy „midőn a szomszéd nemzetek hallották a véghezvitt jeles cselekedeteket, Árpád vezérhez özőnlöttek: [...] így aztán igen sok vendég háznéppé vált.”³¹⁹

A bajorok 904-ben megölik az általuk vendégségbe hívott Kurszánt annak a reményében, hogy mint Attila halálakor is történt, a megölt barbár uralkodó halála után szét fog esni birodalma is.³²⁰ A bajorok ezért – a Nagy Károly avarok ellen intézett hadjárata példájára – végső leszámolásra készülnek. A 907-ben indított vállalkozásuk azonban a pozsonyi csatában súlyos vereséggel végződött.³²¹ Anonymus adatát elfogadva Árpád 907-ben történt haláláról, egyesek szerint ezt megtudva támadtak a bajorok.³²² Györffy ezzel ellenkezőleg a győzelmet Árpádnak tulajdonítja.³²³ A mai Pozsony stratégiai fontosságú hely volt a Kárpát-medence kapujában.³²⁴ A csata pontos menetéről nincs leírásunk. Ami ismerettel rendelkezünk, az a korabeli nekrológiumok (halottas könyvek), valamint Johannes Aventinus hat évszázaddal későbbi írásaiból maradt ránk. A csata július 4-én és 5-én zajlott le, azonban a nekrológiumok szerint már korábban is voltak halálesetek, a felvonulás közben,³²⁵ sőt, a csata után Ennsnél augusztusban a magyarok még egyszer megverték a menekülőket.³²⁶ A bajor sereget két hadoszlopra osztva a Duna két oldalán vonultatták fel. Az északi (bal parti) erősebb sereg vezére maga a fővezér, Luitpold örgróf volt, a déli (jobb parti) pedig Theotmár érsek. Az északi parton a magyar–morva erők 5 nappal később vették fel a harcérintkezést a bajorokkal, mint a déli oldalon.

Az eseményt hadtudományilag elemző szerző szerint a bajorok tudatosan tévesztették meg a magyarokat.³²⁷ Szerinte „magyar erőkkel a Dunántúlról, valamint a Nyitra folyó és a Kis-Kápatok közül számolhatunk,”³²⁸ akik mások, mint nyitrai szlávok nem lehettek.³²⁹ Mint írja, „a győzelem a honfoglalók és az őslakosság összefogásából születhetett meg, a törzsszövetség és a csatlakozott népek fegyveres erőinek együttműködése alapján”.³³⁰ Értve ezen magyarok, kavarak és nyitrai szlávok együttműködését. Amennyiben ugyanis ez utóbbiak Szvatopluk szerződését a magyarokkal bármilyen értelemben is csalárdnak tekintették volna, itt kiváló lehetőség kínálkozott a magyarokkal való szembefordulásra.

A honfoglalók és a szövetséges szláv népek ez az együttműködése tette lehetővé azt is, hogy úgy vonulhatott ki a harcos férfilakosság évről-évre „kalandozni” külföldre, hogy nem kellett féltennie a hátszögöt. Ezeknek az adóztató és zsákmányszerző utaknak eredményéből az itthon maradtak is részesültek. A kalandozók a középrétegből kerültek ki, a lakosság mintegy ötödét

317 Anonymus 51–52. fejezet.; MEH 175–176.; MMFH: I. 235–237.

318 Györffy 1975: 46.

319 Anonymus 43. fejj.; MEH: 167–168.

320 Györffy 1984: 618.

321 Györffy 1984: 659.

322 Steinhübel 2011: 78.

323 Györffy 1984: 660.

324 Torma 2007: 80.

325 Torma 2007: 75.; Steinhübel 2011: 78–80.

326 Torma 2012 474–476.

327 Torma 2007: 84.

328 Torma 2007: 83.

329 Kováč 2011: 31.

330 Torma 2007: 85.

tették ki.³³¹ Köztük jelentős számban voltak – mint láttuk – a csatlakozott népekből, a kavarokból és a szlávokból is. Kalandozásra többnyire a nyugati uralkodók bérelték fel a magyarokat. Nem voltak kegyetlenebbek a nyugatiaknál, csupán a nyugaton ismeretlen harcmodoruk volt sokkal hatékonyabb.³³² Árpád hadseregének nagy erejű íja, fejlett lovaglási módja, különleges kengyelvasa volt,³³³ ezért bár kisebbségben voltak, meghódították a késő-avarkori népeket a Kárpát-medencében.³³⁴ Mindez nem igényel különösebb magyarázatot. Az viszont annál inkább, hogy a letelepedés után nem tűnt el a nyelvük a szláv környezetben. A magyar honfoglalás véglegességének megértése az indoeurópai nyelvészet számára is komoly feladat: hogyan maradhatott meg a csupa indoeurópai nyelvet beszélő Európa közepén egy finnugor nyelv, miközben a hunok eltűntek. Sőt, eltűntek és elszlávosodtak az avarok, a Bulgáriának nevet adó török bolgárok, elveszítették eredeti nyelvüket a keleti szlávokat és az angolokat meghódító normannok is.³³⁵

Veres magyarázata szerint a magyarok éppen mint lovas nomádok tudták gyorsan megszervezni az új haza népeinek adószolgálatát, amire nagy szükségük volt. Iráni, török népeket már előzőleg is így asszimiláltak.³³⁶ Hölbling Tamás viszont arra mutat rá, hogy a letelepedésnél a törzseket Árpád szándékosan szórta szét, hogy támadáskor a törzsi híradóláncok révén egyszerre lehessen mozgósítani őket. Jól ismerte fel, hogy a Kárpát-medencében nem lehetett klasszikus értelemben vett nomád államot létrehozni. A magyar állam így nem törzsi államok egyesüléséből jött létre,³³⁷ mint pl. a Kijevi Rusz. Györffy magyarázata szerint a magyarok azonban nemcsak harcoló nomádokból álltak, hanem földművesekből is, ezért nem szorultak a szlávokra, ellentétben az avarokkal és bolgárokkal.³³⁸

Róna-Tas szerint végül az indoeurópai tengerben a finnugor nyelv négy okból tudott fennmaradni: az első megegyezik Györffyével.

A második, hogy a magyarság a vándorlásai során mindig befogadott idegeneket, így szkítákat, szarmatákat, alánokat, jászokat, különféle török népeket és keleti szlávokat is. Ettől a sokszínűségtől a magyarok erősebbek és gazdagabbak lettek. A harmadik, hogy a honfoglalás idején a Kárpát-medencében a szlávokon kívül elszlávosodó avarok is éltek. Ezek – szerinte – a magyarokban felszabadítóikat, rokonaikat látták, s a honfoglalás harcaiban a magyarok mellé álltak. A negyedikben a magyar nyelv kívülállását éppen hogy előnynek látja, mert „biztosította azt az etnikai tudatot, az önazonosság tudatát, a *mi* és *ők* elkülönülését, ami szükséges volt a fennmaradáshoz”³³⁹. Róna-Tas András első pontja redukálható a másodikra, annak figyelembevételével, hogy a befogadott – és nem „leigázott” – népek sokféle gazdálkodási formája lehetővé tette azt is, hogy a honfoglalók ne csak egyféle gazdálkodást ismerjenek. A harmadik pont feltételezését feleslegessé teszi annak meggondolása, hogy – mint láttuk – az itt talált szlávoknak a kalandozásokban részt vevő rétege a nagy presztízzsel rendelkező magyarokhoz nemcsak öltözékben vagy hajviseletben, hanem nyelvileg is önként akkulturálódott, ismét csak a második pontnak megfelelően.

331 Györffy 1984: 646-647.

332 Györffy 1984: 666.

333 Köhalmi 1997: 135-144.

334 Makkay 1991: 23.

335 Makkay 1998: 25.

336 Veres 1997: 128-131.

337 Hölbling 2010: I. 172, 174-175, 177, 189, 198.; ld. Györffy 1997a: 226-227. térkép;

338 Györffy 1984: 646-647.

339 Róna-Tas 2004, idézi: Kiss P. 2004: 46-57.

Igazából nem tudjuk ennek a bizonyos, magyaroknál talált, idegeneket befogadó törekvés eredetét, legfeljebb – feltételezve Banai és Lukács gondolatának helyességét – tovább tudjuk hátrítani bizonyos, feltételezett, ősi iráni hatásokra. A mások elfogadása lényegében keresztény gondolat, ám megjelenése a magyar történelemben kereszténység előtti. Az idegen népek tiszteletteljes befogadásának elve a magyarságba ugyanis ősi gyakorlat volt, megfogalmazása pedig Szent István sokat idézett *Intelmeiben* egyáltalán nem volt valamiféle üres „szép gondolat”, az azt leíró papi személy kegyes elmeszüleménye. „Első királyunk [...] a maga korában meglepő tisztánlátással [...] rámutatott az etnikum, illetve politikai egység jellemzésére ősidők óta használt fogalmaknak („nyelv”, „szokás”) mind történetileg, mind tudományosan valójában irreleváns voltára: ‘az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő’, írta – azaz: már ő is tudta, hogy nem (csak) nyelv és szokás tesz egy országot azzá, ami.”³⁴⁰ Ennek révén tudott a Kárpát-medencében hirtelen egy színes, egységes, régészetiileg karakteres anyagi műveltség is kialakulni.³⁴¹

A dukátus

A csatlakozott népek különállása a magyar honfoglalás utáni letelepedés elrendezésénél is megjelenik: Külön telepednek le a kavarok, s a Predszlav uralma alá tartozó bodrikok, s a II. Mojmir nyitrai szlávjainak területe is megmaradt különállónak. A csatlakozott népek feletti uralmat a trónörökös gyakorolta,³⁴² a herceg. A nyitrai szlávok jogállása eredetileg egyszerű csatlakozott népnél kiemeltebb lehetett, uralkodójuk fehér lóval való megkülönböztetésére gondolva. II. Mojmirnak azonban fia nem volt, így helyére – leányági örökösként – az Árpádok léptek.³⁴³ A hercegség, a dukátus a különböző helyeken megtelepedett csatlakozott népek települési helye szerint nem összefüggő terület volt, hanem a fentiek szerint három különálló részből állt. 11. századi helynevek tanúsága szerint az első Bihar és Szabolcs megye táján, a másik Nyitra megye körül feküdt, a harmadik Krassó és Keve vidékén lehetett. A hercegség alapjában a trónörököst illette, ő azonban a 10. században öccseit is részeltette benne.³⁴⁴ Még a királykorban is fennmaradt ez az intézmény: I. Endre király, amikor Bélát hazahívta, az ország 1/3-át dukátusként pénzverési joggal adta neki. Béla után birtokolta a dukátust I. Géza, I. László, Lampert herceg és Álmos herceg. A dukátus azonban több herceg kezében pártütések forrása lett – leszámítva Szent Lászlót –, ezért Könyves Kálmán 1107-ben megszüntette. II. László még egyszer felújította a régi típusú dukátust, és azt öccsének, IV. Istvánnak adta.³⁴⁵ A dukátus emléke a magyar népmesékben mint a király „fele országa”, a szlovákban mint „harmad-királyság” szerepel.³⁴⁶ A három részben lévő dukátust általában kizárólag a kavarok letelepedési helyének tekintik.³⁴⁷ Ez Biharra nézve biztosan helyt is áll. Érdemes azonban Anonymus szövegét is megvizsgálni ebből a szempontból. Ő ugyan többször költött régi neveket, ám saját korának birtokviszonyait és ennek hagyományait igen jól ismerte: a Bodrog és a Tisza közét fű-föld-víz formában egy szláv vezértől, „Salanustól” veszik meg nála tizenkét fehér lóért, és egyéb

340 Bálint 2008: 1170.

341 Fodor 1997: 51

342 Györfly 1984: 621.

343 KMTL 261.

344 Györfly 1984: 622.; KMTL 261.

345 KMTL 662.

346 Kovács 2011: 37.

347 Györfly 1984: 633–634.

értékekért.³⁴⁸ Ez nem más, mint a bodrikok földje. Salanusé a Zagyvaíg terjedő rész is, amit a magyarok szintén hozzászámítanak a megvett birtokhoz.³⁴⁹ Végül ennek minősítik Salanus egész országát, a csaknem lakatlan Duna–Tisza között is. Ezt már Salanus nem fogadja el, hanem fegyverrel áll ellen, s a Dunába vész.³⁵⁰ A Maros–Duna köze Orsovaig Anonymusnál Salanus rokona, Galád földje, népe a harcban meghódol a magyaroknak. A terület csak részben pacifikált, mert Galád leszármazottja, Ajtony³⁵¹ Szent István ellen lázad, s ez a Vata-féle lázadásnak a fészke is. Ez ismét a bodrikok területe. Ennek alapján azt kell hinnünk, hogy a bodrikok szétszórta élő, részben avarokkal keveredett népe a Bodroglóközben önként csatlakozhatott, ám kis számuk miatt hamar beolvadhattak a magyarságba. A Duna–Tisza között viszont a nem frank, hanem bolgár vazallus Predszlav (Anonymusnál: „Salanus”, a Tárih-i Üngürüsben: „Csopolug”, azaz Szvatopluk) ellenállt, csatát veszített, végül Bolgárfehérvárra menekült rokonához. Az is lehet, hogy vízbe fulladt.

Bihart illetően Anonymus határozottan kijelenti, hogy nem adás-vétel útján került a magyarok kezére.³⁵² Ez meg is felel a valóságnak, mert ezt foglalták el, és itt telepedtek le a kavarok. A Bíborbanszületett szerint a letelepedés korára már teljesen „összeolvadtak” a magyarsággal a „holmi kavaroknak” nevezett nép. Kiérezni közléséből a bizonytalanságot is a sosem hallott, s az addigra alighanem el is enyészett népmegjelölés iránt.³⁵³ A Dunántúlból annak fegyverrel alávetett volta miatt nem lett dukátus. A hozzá tartozó szlavón területek magyarsága elszlávosodott, később a dunántúli szentistváni megyék Dráván-túli részeiből új megyéket szerveztek.

A kavarok törzseit – mint Árpád a magyar törzseket – az Árpádok később szétesztették (főleg Somogy és Győr megyék területére, illetve a Közép-Tisza mentén³⁵⁴, mint a „székelyeket” Pozsony, Moson, Baranya megyékbe és a mai Székelyföldre határőrökként), ám eredeti területük megmaradt trónörökös minőségben. A morvákat is szétesztették: így jöhetett létre Pilismarót, Aranyosmarót, s a már nem létező Marótlaka Bihar vára mellett, amely Anonymust Mén-Marót országának helyét illetően inspirálta.³⁵⁵ A Temesköz Szent Istvánig lényegében nincs magyar megszállás alatt, ezután lesz a dukátus része.

Könyves Kálmán 1107-ben nemcsak a mondott okból szüntette meg a dukátust, hanem azért is, mert a mindenkori trónörökös számára a hercegség helyébe akkorra már egy királyság lépett, a Horvát Királyság, amelynek királyává 1102-ben Tengerfehérvárott (Biogradon) őt koronázták. A magyar királyok Szlavóniát, Dalmáciát és Horvátországot vagy helytartóik, a bánok útján kormányozták, vagy pedig az Árpád-ház ifjabb hercegei kapták meg hercegségként (dukátus). Így volt szlavón herceg – de nem csupán Szlavónia, hanem Horvátország és Dalmácia uraként – a trónörökösök közül a későbbi Imre 1194–1196 közt, majd II. András, IV. Béla, illetve ennek öccse, Kálmán, majd fia, Béla. A 13. században végelegesült a különálló szlavón és horvát–dalmát báni

348 Anonymus 14. fejezet.; MEH 148–149.; MMFH: I. 217–218.

349 Anonymus 30. fejezet.; MEH 158.; MMFH: I. 223.

350 Anonymus 38–39. fejezet.; MEH 163–164.; MMFH: I. 229–231.

351 Anonymus 11, 44. fejezet.; MEH: 145, 169.; MMFH: I. 213–215, 232.;

352 Anonymus 19. fejezet.; MEH 151.; MMFH: I. 219–220.

353 DAI 39, 40. fejezet.; MEH: 120–122.; MMFH: III. 393–398.

354 Györfly 1997a: 226–227. Kristó Gyula Bihar megyében sehol sem talál olyan helynevet, amely az általa mohamedánnak tartott és a zsidóvá vált többi kazároktól emiatt kivált kavarokra utalna, ezért a kavarokat a mohamedán kereskedő stb. népekre utaló helyneveken törekszik megtalálni. (Kristó 2003: 43.)

355 MEH: 291.

tisztség. A szlavón bán feljebbvalója volt a tenger mellék bánjának, hacsak a szlavón hercegi címet nem viselte senki az Árpádok közül. Szlavóniában a 13. században külön ezüstpénzt is vertek.³⁵⁶ Horvátország számára a dinasztiaaváltás nem jelentette az állami lét megszűnését. A Horvát Királyság területi különállóságát és közigazgatási autonómiáját megőrizte az egész középkoron keresztül.³⁵⁷ Egyáltalán nincs szó arról, hogy a magyarok „meghódították” volna a horvátokat, vagy hogy ez „nemzeti tragédiát” jelentett volna a horvátok számára.³⁵⁸ Ugyanezt kell mondanunk a nyitrai szlávokról és a bodrikokról is. A horvát bán a Magyar Királyság harmadik rendi méltósága volt. A horvát országgyűlés (*sabor*) 1918-ig működött.³⁵⁹ Az, hogy Horvátország mögött a korábbi dukátus háttérbe szorult, sőt meg is szűnt, az mindössze annak a következménye, hogy a kavarokkal, a bodrikokkal és Szvatopluk népével az Árpádok akkor egyesültek, amikor még ezek élén nem álltak a keresztény Európa nemzetközi értelmezése szerinti *királyok*.

A gestákon, a nyitrai dukátuson túl még alighanem egy dolog utal a 893-ban kötött szövetségre: miután ezt követően magyarok elhagyták az oroszok-ukránok földjét, a magyar és kijevei uralkodók kapcsolata továbbra is jó maradt, amit több dinasztikus házasság is mutat még a királykorban is. Igen figyelemre méltó I. Szvjatopolk (*Святѣопѣлкѣ*) kijevei uralkodó neve. Őt eredetileg Péternek keresztelték, csak később – trónra lépésekor – vette fel ezt a nevét. Megkockáztatható, hogy a kijevei fejedelem névválasztása a magyarokra tekintettel történt, ami azt is jelenti, hogy a magyarok is számon tartották a kortárs Szent István őseként (ükapjaként) a morva fejedelmet. Még egy (II.) Szvjatopolk nevű uralkodója volt összesen a Rurik-háznak, akinek lányát viszont Álmos herceg vette feleségül. Az ő eredeti neve Mihály volt. A magyarokon kívül a morváknak a kijeveikkel egyéb kapcsolata nem volt.

A Natio Hungarica

Mint láttuk, Árpád népének önelnevezése *Hétmagyar* volt, akikhez az eredetileg nem finnugor anyanyelvű, de nyelvében gyorsan elmagyarosodott, *kavarnak* nevezett nép csatlakozott. Ez utóbbiak révén kapta e törzsszövetség a nyugati szerzőktől a *Hungarus* nevet. Ehhez a *Natio Hungarica*hoz csatlakozott a nyitrai szlávok. A *Hungarus* egyáltalán nem jelentett „magyar nyelvűt”, még a *Natio Hungarica*hoz tartozás sem sok évszázadon keresztül. A Szent István *Intelmeiben* használt fogalmak szerint nemcsak az etnikailag *magyarok*, hanem velük együtt a nyitrai szlávok, azaz a mai szlovákok ősei is *befogadói* voltak a később érkező népeknek a *Hungarus* államkeretben.³⁶⁰ A magyar honfoglalás idején a Felföld zord hegyei és végtelen erdősegei, „a Kárpát-medence szélei lényegében üresen álltak, betelepülő népességre vártak”. A maguk saját önkormányzata („szabadsága”) szerint letelepedő vagy betelepített erdőirtásos fálvakat létrehozó német, cseh, lengyel, orosz lakosokat, legvégül pedig a hegyi legelőkre beszívargó vlachokat³⁶¹ a magyar vármegyerendszer struktúrája fogta fel. „Ahol a lakatlan térségek népességet kaptak, [...] ott a megyeszervezet is megjelent.”³⁶² Ám a *Hungarus* államkeret adta a bölcsőt a szlovák etnogenezishez is az ott meglévő, majd betelepülő különféle szláv népek egybeolvasztásával.

356 Sokcsevits 2011: 116–117.

357 Sokcsevits 2011: 111

358 Sokcsevits 2011: 102.

359 Sokcsevits 2011: 101.

360 Käfer 2012: 31.

361 Kristó 2003: 81–88, 132–151.; Frivaldszky 2007: 40–56.

362 Kristó 2003: 84.

A völgyekben élő nyitrai szloven, kárpáti fehér horvát, bodrogi szláv lakosok a közük települt jövevényekkel együtt az évszázadok során alakították ki a ma létező szlovákságot. „A magyar állam azzal, hogy a szlovákokat államhatárral választotta el a többi nyugati szláv néptől, megteremtette a szlovákok önálló nemzetté válásának külső feltételeit.”³⁶³ A szlovákság etnogenezise ugyanabban az államszervezeti formában jött létre, mint a magyarságé a honfoglalókból és az utóbb befogadott határvédő besenyőkből, iparos olaszokból és vallonokból, kereskedő zsidókból és böszörményekből, a tatárok ellen menedéket kereső kunokból.³⁶⁴ A legutoljára betelepülő nép az iráni alánokkal rokon jászok voltak, akik kaukázusi hazájukból kalandos körülmények közt kerültek a Pilis és Esztergom vármegyékbe, majd telepítették őket a kunok mellé a mai Jászságba a tatárok által kipusztított vidékre. További sorsuk hasonlósága a kunokéhoz, különleges önkormányzati jogállásuk hasonlósága pedig a köztudatban tévesen egybevonta őket egyetlen „jászkun” néppé.³⁶⁵ A mai Magyarország területén az eredetileg iráni nyelvű jászok és a török kunok a legöntudatosabb magyarok, még ha genetikailag és nyelviileg már nem sok közülük is van eredeti névadóikhoz. Az önazonosságot a kultúra adja. „Bár közel nyolcszáz év telt el azóta, hogy a kunok megtelepedtek, [...] a kulturális elemek markánsan kirajzolódnak különös szint adva a magyar népi kultúrának.”³⁶⁶ Párhuzamos jelenség ez a székelyekével, akik szintén csatlakozott nép létükre ugyancsak igényt tartanak a „legkiválóbb magyar” minősítésre, és a közvélekedés szerint azok is. További közös jellemzőjük az önkéntes katonáskodás, amely egyfajta kollektív nemességi joggal ruházta fel őket. Mindez nem jellemző viszont sem a szlovákságra, sem a horvátságra. A nyitrai szlávok korábbi akkulturálódása Szvatopluk dinasztiájának kihalása után megszakadt.

A Gesták korára a magyar–morva szerződés emléke a köztudatból elenyészik, sőt, a 17. századra már nemcsak a krónikákban, hanem a magyar közbeszédben is megjelenik egy olyan történet, hogy Szvatopluk mindössze egy felszerszámozott loért adta el országát a magyaroknak.

Sőt, a „felvilágosodás” korától fölényeskedő versezetek is készülnek a köznép okítására, a vásárokon pedig mutatványosok adják elő gúnyos, trágár, becsmérő szavakkal a történetet, az egyes szereplőket festett képen pálcával mutogatva. E folklórkör egy viszonylag rokonszenves darabját szlavóniai magyarok közt gyűjtötték: „Szláv vajdára ráüzentek,/ Adná békén fel a földet./ Szláv vajda biz rá nem álla,/ Seregökkel harcba szálla.// Árpád vezér rajtuk ütött,/ Köztük lám nagy kárt tövött,/ Aztán mégis nőmös vala,/ Testvér-jobbót nyújtott vala.”³⁶⁷ Európa közepének megszületése, a geopolitikailag senki-földje, Köztes-Európában egy magyar–szláv összefogás műve volt. Az így létrejött Natio Hungaricában, Szent István királyságában ezer éven éltek együtt szlovákok és magyarok. Két, egymáshoz képest idegen nyelvű nép, ám ahol együtt éltek, ott megtanulták egymás nyelvét, sőt, dalaik jó része énekelhető is volt mindkét nyelven. Miközben a művelt emberek „lingua franca-ja” a latin volt, a köznép a „felvilágosodás” koráig élt együtt ártatlanságban, mindaddig, amíg az ébredő nemzeti öntudat meg nem tanított a másik lenézésére. Az eredmény neve: Trianon. Most, két külön államban idegenül és gyanakodva tekintünk egymásra. Ugyanazokról az eseményekről eltérő történelmet írunk. Talán egyszer egymásra találunk, s akkor újra értelmeződik Közép-Európa, s annak legalábbis a középkori története, a szlávoktól a jászokig, az Árpádoktól a Hunyadiakig, amikor a Natio Hungarica szintetizáló hatalom volt Európában.

Addig pedig marad Európa szíve az, ami most: Európa közepe helyett: Köztes-Európa.

363 Kovács 2011: 36.

364 Kristó 2003: 69–80, 167–178, 219–232.;

365 Töröcsik 2014

366 Bartha J. 2002: 25.

367 Kriza 1997: 279.

Forrásrövidítések

Anonymus: P. dicti Magistri Gesta Hungarorum
 Conversio: Conversio Bagoariorum et Carantanorum.
 DAI: *De Administrando Imperio*
 Iordanes: *Iordanes: Getica*
 Kézai: *Kézai Simon: Gesta Hungarorum*
 PVL: *Повѣсти врямьныхъ лѣтъ*

Forrásfeldolgozások

HKÍF: A honfoglalás korának írott forrásai / Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerk. Kristó Gyula. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 1995. Szeged
 KTCh: Gracianszkij, N. P.– Szkazkin, Sz. D.: Középkori történeti chrestomathia. Tankönyvkiadó, 1952.
 MEH: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Gondolat, 1975.
 MMFH: Magnae Moraviae Fontes Historici. I–V. Brno, Praha, 1966–1977.
 Mužić 2011: Mužić, Ivan: Hrvatska kronika u ljetopisu Popa Dukljanina Split, 2011.
 Blaskovics 1998: Blaskovics József: Tárih-i Üngürüsz. Ohio, 1998.

Lexikonok

KMH 1: Korai magyar helynévtár 1000–1350. Szerk. Hoffmann István. I. Abaúj-Csongrád vármegye. Debrecen, 2005.
 KMTL: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Akadémiai, 1994.
 MNL: Magyar Néprajzi Lexikon. Akadémiai, 1977–1979.
 Somogy FN: Somogy megye földrajzi nevei. Irányító: Végh József. Akadémiai, 1974.
 SBS: Slovenský Biografický Slovník, Martin, 1992.

Irodalom

Bálint 1996: Bálint Csanád: Magna Moravia a Magyar Alföldön? Századok, 130. (1996) 992–999.
 Bálint 2008: Bálint Csanád: A történeti genetika és az eredetkérdés(ek) (A közös kutatás szükségessége és lehetőségei) (Magyar Tudomány, 2008/10 1170–1187.)
 Banai–Lukács 2011: Banai Miklós–Lukács Béla: A Kárpát medence egysége. Bp. 2011.
 Barta 1997: Barta Árpád: Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről. In: Honfoglalás és nyelvészet / szerk. Kovács László, Veszprémy László. Budapest : Balassi, 1997. 211–219.
 Bartha 1984: Bartha Antal: A magyar nép őstörténete. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György, Szerk. Bartha Antal. Akadémiai, Budapest, 1984.
 Bartha J. 2002: Bartha Júlia: A Kunság népi kultúrájának keleti elemei. Debrecen, 2002.

- Benkő 1997: Benkő Loránd: A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai. In: Honfoglalás és nyelvészet / szerk. Kovács László, Veszprémy László. Budapest: Balassi, 1997 163–176.
- Bíró 2010: Bíró Teofil: A magyar szakrális fejedelemség problematikájának kritikai jellegű áttekintése. (Vasi Szemle, 2010. 189–204.)
- Bojtár 1999: Bojtár Endre: Kik voltak a vendek, s kik voltak a venetek-venedek? (Vasi Szemle, 1999. 511–514.)
- Boba 1971: Boba Imre: Morávia története új megvilágításban: kísérlet a középkori források újraértelmezésére/ Boba Imre ; [ford. Petrovics István] ; [a latin szöveget ford. Sz. Galántai Erzsébet] ; [előszó Püspöki Nagy Péter]. Budapest : METEM, 1996 (eredeti angol: 1971)
- Boba 1996: Boba Imre: Három tanulmány a magyar őstörténetről. (1996) In: Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére. METEM. Budapest, 2005. 33–66 .
- Boba 2005: Boba Imre: Nomádok, normannok, és szlávok. Kelet-Európa a 9. században.(1967) In: Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére. METEM. Budapest, 2005. 9–28.
- Bóna 1984: Bóna István: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György, Szerk. Bartha Antal. Akadémiai, Budapest, 1984.
- Bowlus Bowlus, Charles R.: A Duna-medence kora középkori történelme frank források szemszögéből. In: Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére. METEM. Budapest, 2005.
- Éry 1997: Éry Kinga: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: Honfoglalás és régészet. 1997. 217–224.
- Fodor 1997: Fodor István: Leletek Magna Hungariától Etelközig. In: Honfoglalás és régészet. 1997. 47–66.
- Font et alia 1997: Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: Oroszország története. 1997.
- Font 1998: Font Márta: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, 1998.
- Frivaldszky 2005: id. Frivaldszky János: Néhány adat a románság magyarországi történetéhez. (Századok, 2005, 449–458.)
- Frivaldszky 2007: id. Frivaldszky János: A Rajeci völgy betelepülése és középkori története. (A Nógrád megyei múzeumok évkönyve. 2007. 38–64.)
- Frivaldszky 2012: id. Frivaldszky János: Rajec és várai. (Várak, kastélyok, templomok. 2012. október. 29–31.)
- Fügedi 1942: Fügedi Erik: A nyugati szláv néphatár története. In: Szekfű Gyula: A magyarság és a szlávok. 1942. (2000)
- Göckenjan 1997: Göckenjan, Hansgerd: Eskü és szerződés az altáji népeknél. In: Honfoglalás és néprajz (szerk. Kovács László és Paládi-Kovács Attila). Balassi Kiadó, Bp., 1997. 333–
- Gulya 1997: Gulya János: A magyarok önelnevezésének eredete. In: Honfoglalás és nyelvészet / szerk. Kovács László, Veszprémy László. Budapest: Balassi, 1997 85–97.
- Györffy 1975: Györffy György: Bevezetés. In: MEH
- Györffy 1983: Györffy György: István király és műve. Gondolat, Budapest, 1983. (3. jav. 2000)
- Györffy 1984: Györffy György: Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György, Szerk. Bartha Antal. Akadémiai, Budapest, 1984.

- Györfly 1997a: Györfly György: A magyar törzsnevek és törzsi helynevek. In: Honfoglalás és nyelvészet / szerk. Kovács László, Veszprémy László. Budapest: Balassi, 1997. 221–234.
- Györfly 1997b: Vezéri szálláshelyek emlékei. In: Honfoglalás és régészet. 1997. 129–138.
- Harmatta 1997a: Harmatta János: A magyar nyelv iráni eredetű szavai. In: Honfoglalás és nyelvészet / szerk. Kovács László, Veszprémy László. Budapest: Balassi, 1997. 71–83.
- Harmatta 1997b: Harmatta János: A magyarok nevei a görög forrásokban. In: Honfoglalás és nyelvészet / szerk. Kovács László, Veszprémy László. Budapest: Balassi, 1997. 119–140.
- Hodinka 1916: Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest, 1916.*
- Hofer 1996: Hofer T.: A birtokba iktatás, ajándékozás középkori rítusai és a fehér ló monda. In: Magyarok Kelet és Nyugat közt. Szerk.: Hofer Tamás. Balassi, 1996. 61–66.
- Hölbling 2010: Hölbling Tamás: A honfoglalás forráskritikája. Budapest, 2010. I. A külföldi kútfők. II. A hazai kútfők.
- H. Tóth 2007: H. Tóth Imre: Újabb adalékok Metódnak és tanítványainak pannoniai tevékenységéhez (Aetas, 2007. 3. 24–35.)
- Jankovics 2013: Jankovics Marcell: A ló a magyar mitikus hagyományban. (<http://www.irodalmilap.net/?q=cikk/lo-magyar-mitikus-hagyomanyban-12>.)
Hozzáférés: 2014. 04.01.)
- Katona 1997: Katona Imre: A magyar honfoglalás mondaköre. In: Honfoglalás és néprajz (szerk. Kovács László és Paládi-Kovács Attila). Balassi Kiadó, Bp., 1997.
- Käfer 2012: Käfer István: magyar szlovákságismeret. Budapest, 2012.
- Király 1996: Király Péter: A Konstantin- és Metód-legenda magyar részletei. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. Kovács László– Veszprémy László, Balassi, Budapest, 1996. 113–118.
- Kiss L. 1988: Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 1–2. Budapest, 1988.
- Kiss M. 2004: Iordanes: Getica. A gótok eredete és tettei. Közreadja Kiss Magdolna. L’Harmattan, 2004.
- Kiss P. 2004: Kiss Paszkál: Nemzet és tudomány a Mindentudás Egyetemének előadásai nyomán. (Világosság. 2004. 5.)
- Kniezsa 1941: Kniezsa István: Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése. In: Mályusz Elemér (szerk.): Erdély és népei. Budapest, 1941
- Kniezsa 1942: Kniezsa István: A szlávok őstörténete. In: Szekfű Gyula: A magyarság és a szlávok. 1942. (2000)
- Kováč 2011: Kováč, Dušan: Szlovákia története. 2. bővített kiadás. Kalligram, 2011.
- Köhalmi 1997: Köhalmi Katalin: A steppei nyereg, kengyel és fék. In: Honfoglalás és néprajz (szerk. Kovács László és Paládi-Kovács Attila). Balassi Kiadó, Bp., 1997. 135–144.
- Kristó 1998: Kristó Gyula: Regino és a magyar honfoglalás. In: Makk Ferenc–Tar Ibolya–Wojtilla Gyula (szerk.): Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szeged, 1998. 89–97.
- Kristó 2003: Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.
- Kriza 1997: Kriza Ildikó: A fehér ló mondája 18–19. századi forrásokban, In: Honfoglalás és néprajz (szerk. Kovács László és Paládi-Kovács Attila). Balassi Kiadó, Bp., 1997. 275–284.
- Kürti 2004: Kürti Béla: Gondolatok az avarokról és az avar továbbélésről (Korunk, 2004. 7.)
- László 1944: László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Magyar Élet Kiadása, Bp., 1944.
- László 1986: László Gyula: Számadás népünkéről. Budapest, 1986.

- Lukinich 1942: Lukinich Imre: Orosz–ukrán történet. In: Szekfű Gyula: A magyarság és a szlávok. 1942. (2000)
- Magocsi 2006: Magocsi, Paul Robert: The People from Nowhere. An Illustrated History of Carpatho-Rusyns. Uzhorod, 2006.
- Magocsi 2010: Magocsi, Paul Robert: A History of Ukraine. Second edition. Toronto-Buffalo-London, 2010.
- Magyar 2001: Magyar Kálmán: Szent István államszervezésének régészeti emlékei. Kaposvár–Segesd, 2001.
- Makai 1997: Makai János: Bölcs Jaroszlav bölcsessége. (Világtörténet, 1997. ősz–tél. 3–23.)
- Makkay 1991: Makkay János: Az uráli–finnugor őstörténet néhány kérdése az indoeurópai őstörténet szemszögéből. (Századok, 1991. 3–32.)
- Makkay 1998: Makkay János: Az indoeurópai nyelvű népek története. 1998.
- Makkay 2009: Makkay János: Szvatopluk kivolta, hatalma, halála. Budapest, 2009.
- Marczali 1916: Nagy Képes Világtörténet. Szerk. Marczali Henrik. IV. kötet Marczali, 1916.
- Mladjov 2014a: Mladjov Ian S. R.: Rulers of Bohemia (Čechy) and Moravia: Historical Note (<http://www-personal.umich.edu/~imladjov/BohemianRulers.htm> 2014.05.12.)
- Mladjov 2014b: Mladjov Ian S. R.: Rulers of Croatia (Hrvatska) and Slavonia: Historical Note (<http://www-personal.umich.edu/~imladjov/CroatianRulers.htm> 2014.05.10)
- Moravcsik 2003: Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. Fordította Moravcsik Gyula. Budapest, 2003.
- Nagy 2007: Nagy Róbert: Hol van a kutya elásva? (Ősi Gyökér, 2007. 1. 76–78.)
- Négyesi 2013: Négyesi Lajos: Árpád pajzsra emelése. (Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 583–592.)
- Nótári 2000: Nótári Tamás: Conversio Bagoariorum et Carantanorum. (Aetas, 2000. 3. 93–111.)
- Paládi-Kovács 1997: Paládi-Kovács Attila: A magyar lótarás jellege a honfoglalás korában In: Honfoglalás és néprajz (szerk. Kovács László és Paládi-Kovács Attila). Balassi Kiadó, Bp., 1997.
- Pritsak 1983: Pritsak, Omeljan : The Slavs and the Avars. In: Gli Slavi occidentali e meridionali nell' alto Medioevo, Press a sede del centro, Spoleto, 1983.
- Püspöki Nagy 1978: Püspöki Nagy Péter: Nagy Morávia fekvéséről. (Valóság. 1978. 11. sz. 60–82.)
- Püspöki Nagy 1985: Püspöki Nagy Péter: A tények erejével – Válasz Dr. Peter Ratkos, Dr. Sc. vitairatára a germánok, szlávok, avarok és nagymorvák Csehszlovákia területét érintő több fontos kérdése ügyében. Püski –New York, 1985.
- Reiszig 1909: Reiszig Endre: Bács-Bodrog vármegye története. In: Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye. [1909] II.
- Róna-Tas 1997: Róna-Tas András: A honfoglaló magyar nép. Budapest, 1997.
- Róna-Tas 2011: Róna-Tas András: Uráltól a Kárpát-medencéig. (História, 2011. 8. 2–7.)
- Ruttikay 1997: Ruttikay, Alexander T.: A blatnicai lelet és köre. In: Honfoglalás és régészet. 1997. 109–118.
- Schütz 2002: Schütz István: Fehér foltok a Balkánon. Balassi, 2002.
- Sebestyén 1905: Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. Budapest, 1905.

- Senga 1983: Senga Toru: Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. (Századok, 1983. 307–344)
- Sokcsevits 2011: Sokcsevits Dénes: Horvátország a 7. századtól. Mundus, 2011.
- Steinhübel 2011: Steinhübel, Ján: Kapitoly z najstarších českých dejín 531–1004 Kraków, 2011.
- Szádeczky-Kardoss 1979–1986: Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. (Archeologiai értesítő, 1979: 94–111, 231–243, 1984: 53–70, 1986: 83–112.)
- Szegfű 1989: Szegfű László: Equus fabulosus. In: Szerk. Mader Béla: Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára. Szeged, 1989. 31–46.
- Szegfű 1997: Szegfű László (1997): A Kárpát-medencei „szlávok”, különös tekintettel Megalé Moráviára. In: Csihák György (szerk.): Magyar történelem. Tízezer év - ezer oldalról. Zürich–Budapest, 2002. 343–344.
- Szőke 1992: Szőke Béla Miklós: 7. és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán In: Zalai Múzeum IV (1992).
- Tárkány 1981: Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Gondolat. 1981.
- Thallóczy 1896: Thallóczy Lajos: Presbyter Diocleas krónikájának magyar vonatkozásai. (Századok, 1896, 485–504.)
- Torma 2007: Torma Béla: Pozsonyi csata, 907. július 4–7. (Új Honvédségi Szemle 2007. 07. 75–85.)
- Torma 2012: Torma Béla: Megjegyzések a 907. és 910. évi magyar kalandozások időrendjéhez. (Hadtörténelmi Közlemények, 2012. 463–482.)
- Tóth 1998: Tóth Sándor László: Levediától a Kárpát-medencéig. Szeged, 1998.
- Tóth 2013: Tóth Sándor László: A kavarak (kabarok) katonai és politikai szerepe. (Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 315–352.)
- Töröcsik 2014: Töröcsik István: A Kaukázustól a Kárpátokig. A jász települések kialakulásának időpontja. In: Jászberény története a kezdetektől a reformkorig (főszerk. Pethő László). Jászági Évkönyv Alapítvány, 2014. 39–49.
- Trautmann 1948: Trautmann, Reinhold: Die slavischen Völker und Sprachen: eine Einführung in die Slavistik. Leipzig. 1948.
- Ungváry 1997: Ungváry Jenő: „...qui Ungri vocantur” (Magyar Nyelv, 1997, 441–446.)
- Ungváry 2010: Ungváry Jenő: Anonymus kora és középkori latin szótárunk. (Acta Papensia 10 (2010) 65–100.)
- Vásáry 2008: Vásáry István: Magyar őshazák és magyar őstörténészek. Balassi, 2008.
- Veres 1997: Veres Péter: A honfoglaló magyarok életmódjának vitatott kérdései. In: Honfoglalás és néprajz (szerk. Kovács László és Paládi-Kovács Attila). Balassi Kiadó, Bp., 1997.
- Veres 2007: Veres Péter: A magyar nép etnogenezise (História, 2007. 4. 10–13.)
- Veszprémy 1996: Veszprémy László: Nyugati források a 9. századi Pannóniáról. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. Kovács László–Veszprémy László, Balassi, Budapest, 1996. 153–162.
- Waitz 1883: Annales Bertiniani auctore Hincmaro. Recensit G. Waitz. Hannover, 1883.
- Wolf 1997: Wolf Mária: A Felső-Tiszavidék 9. századi szláv emlékei. In: Honfoglalás és régészet. 1997. 119–128.
- Zimonyi 2005: Zimonyi István: Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete. Balassi. 2005.
- Előadás*
- Róna-Tas 2004: Nép és nyelv. Mindentudás Egyeteme. 2004.03.01.